

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق،

براساس اشعار حسن السنید

حامد صدقی^۱، مرتضی زارع برمی^{۲*}

۱- استاد گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه خوارزمی

۲- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی دانشگاه خوارزمی

ttmu.zare@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۱/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۷/۲۰

چکیده:

شعر حسن السنید از مناسبت انقلاب در جامعه، حزب و خیابان، زاده شده است. این امر، پیوند مستقیم بین شعر شاعر و دوره‌ی بیداری ملی عراق را نشان می‌دهد؛ برهه‌ای که فریادهای آزادی‌خواهان به تدریج راهش را یافت تا فریادهای ضد ذات و ستیزه‌جو با خودکامگی صدام گردید. در این میان، شاعر با توجه به شرایط پیرامونش با استفاده از نمادپردازی، امکان افشاگری علیه بعثیان و همچنین نشر اندیشه‌های انقلابی در زمان بحرانی را فراهم کرد.

پژوهش حاضر بر آن است تا میزان به‌کارگیری عناصر نمادین را در شعر اعتراضی حسن السنید با عنوان‌های ۱. نمادهای برگرفته از طبیعت؛ ۲. نمادهای حیوانی؛ ۳. نمادهای زمانی؛ ۴. نمادهای مکانی خرد و کلان (ساخت انسان)؛ ۵. نمادهای ابزارری (ساخت دست)؛ ۶. نمادهای جسمانی و روحانی مرتبط با انسان؛ ۷. شخصیت‌های نمادین نیک؛ و ۸. شخصیت‌ها، اقوام، مشاغل و نسبت‌های نمادین بد، بررسی کند و دلالت‌ها و دگرگونی‌های معنایی این مضامین را در قالب جدول‌هایی به‌صورت مستند، ارائه دهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نمادهای شاعر، بیشتر متوجه استبداد و پیامدهای آن و دعوت به قیام سراسری است.

کلیدواژه‌ها: السنید، حزب بعث، شعر اعتراض، نماد.

۱. مقدمه

یکی از پیامدهای حکومت بعثیان، به‌ویژه صدام، در عراق انعکاس ابعاد گوناگون استبداد در دو

سطح سیاسی و اجتماعی در ادبیات منظوم این کشور است. محرومیت‌ها، شکست‌ها و حوادث ناگواری که ده‌ها سال بر ملت عراق تحمیل شد، درونمایه‌ی بیشتر اشعار اعتراضی این دوره شد و شاعران معترض، پیش از آن‌که به سبب مواضع ضدبعثی، تبعید یا مجبور به فرار از کشور شوند، گرفتار مجازات‌های نظام حاکم شدند. افرادی که وطنی استعاری و آرمانی در شعرشان بنا کردند، در آن ساکن شدند و در زمینش بذر قیام و امید افشاندند. قصادشان، فریاد اعتراض (بدوی، ۲۰۱۰: ۶۷-۶۸) و کلام‌شان، حامل آرزوها و آرمان‌های امتی قیام‌گرا و خواهان آزادی و استقلال بود. (بصری، ۱۹۹۹: ۲۵) اما دریافت صحیح و روشن از آن‌چه گفته شد، به‌ویژه شعر اعتراض، بدون آگاهی از تاریخ سیاسی معاصر عراق و چالش‌های پیش روی آن به دشواری میسر است.

حزب بعث از رهگذر ایجاد پایگاه در ارتش و نفوذ در آن، مقدمات رسیدن به حکومت را فراهم کرد (خرمشاد و احمد نادری، ۱۳۹۰: ۱۹۶) و تا زمان سقوط توسط آمریکا، قدرت سیاسی را با تمام منافعی که از آن ناشی می‌شود، همواره حول محور محدود عرب سنی - و حتی چند خانواده‌ی متحد^۱ - متمرکز کرد؛ (دادفر، ۱۳۸۹: ۱۷۹ و سردارنیا، ۱۳۹۱: ۱۳) به‌گونه‌ای که مثلث ضدعربیت، کمونیست و تشیع (شعوبیه، شیوعیه و تشیع) مثلثی منفی و مثلث سیاسی رایج در نزد حکومت‌های سنی‌مذهب عراق بود. (ابراهیم، ۱۹۹۶: ۲۷۰)

این سیاست از زمان شکل‌گیری تا سقوط صدام، چندین مشکل ساختاری به‌هم پیوسته داشت: ۱. ملت‌سازی و تسلط بر جامعه با استفاده از سه ابزار نیروی قهریه‌ی ارتش، ایدئولوژی پان‌عربیسیم و نهادهای آموزشی (وایمر، ۱۳۸۶: ۸۸)؛ ۲. سیاست مشت آهنین در برابر ادعاهای قوم‌مدارانه‌ی هریک از اقوام و گروه‌ها نسبت به قدرت و بازآفرینی آن توسط رژیم به‌عنوان استراتژی حکومت؛ ۳. استفاده از منابع دولتی، نظیر مشاغل و کمک‌های مالی و اقتصادی به - منظور جلب وفاداری برخی از طوایف؛ و ۴. استفاده از درآمدهای نفتی برای افزایش استقلال و خودمختاری در برابر جامعه. اقداماتی این‌چنینی در نهایت، سبب شکست دولت در جلب حمایت مردمی شد و در پی آن، رژیم به استفاده از ابزارها، سازمان‌ها و شیوه‌های امنیتی و

۱. رژیم می‌خواست صاحبان قدرت سیاسی را به‌تدریج کاهش دهد و سرانجام ارتش و حتی خود حزب را نیز

کنار بگذارد و قدرت را به دست شماری اندک از خانواده‌های متحد بسپارد. (دادفر، ۱۳۸۹: ۱۷۱)

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق، براساس اشعار ... حامد صدقی و مرتضی زارع برمی

سرکوب‌گرانه به‌منظور کنترل جامعه روی آورد. این چالش‌های بنیادین، اصلی ماندگار در تمامی ادوار سیاسی عراق تا زمان سقوط صدام بوده است (ازغندی و صابر کرمی، ۱۳۸۶: ۷ و گراهام ای و رند رحیم فرنکی، ۱۳۸۴: ۲۰۲-۲۰۳) که از پیامدهای بارز آن، وقوع قیام‌های ضدبعثی متعدد در تاریخ معاصر عراق است؛ اما از آن‌جا که هر قیامی، منادی ظهور ذهنیتی نو، دگرگونی، جابه‌جایی قدرت و برهم زدن نظام پیشین است با تمامی خیزش‌های سترگی که پیرامونش به وقوع می‌پیوندد و با تمام جرح و تعدیل‌هایی که انجام می‌دهد، می‌تواند تأثیری عمیق بر ادبیات، به‌ویژه شعر، بگذارد. شعری که در این فضا آفریده می‌شود، بیشتر لحنی نمادین دارد؛ لذا بدون ترس از مجازات توسط حاکمیت می‌تواند بیان‌گر بحران‌ها، میزان حساسیت‌ها، تنش‌های درونی، دگرگونی‌های بنیادین اجتماعی و فردی باشد. در عین حال، سیر تفکر و اندیشه‌ی حاکم بر گروه‌ها و طبقات مختلف را از گذشته تا حال مشخص می‌کند و مورد ارزیابی قرار می‌دهد و می‌تواند نشان‌دهنده‌ی اختلافات و تضادهای میان عناصر موافق و مخالف حاکمیت باشد. (شیرازی، ۱۳۸۲: ۱۰)

بیان مسئله‌ی پژوهش: نمادگرایی، برجسته‌ترین مصداق تأثر از فضای استبدادی است. (زارع، ۱۳۸۵: ۳۵۴) حسن السنید^۱ می‌گوید: «وقتی شعرهایم را دادم که اجازه‌ی چاپ بگیرند، فقط عنوان، باقی ماند و تمام نوشته‌ها حذف شدند». (۱۹۸۸: ۶) در چنین شرایطی، شاعر زبان نمادها را در انعکاس و انتقال حقیقت عراق بعثی زده به‌کار گرفت. نتیجه، آن شد که از یک‌سو فرهنگی غنی از واژگان و تصاویر شفاف و منحصربه‌فرد در قالب زبانی نمادین به شعر اعتراض وارد شد و از سوی دیگر با خلق معانی جدید برای نمادهای شناخته‌شده و همچنین آفرینش نمادهای بومی، به شعر توانایی زایش معانی و به خواننده، امکان تفسیر و تأویل‌های متفاوت از متن داده شد.

---

۱. «حسن السنید» در سال ۱۹۵۴، در استان ذی‌قار عراق به دنیا آمد. در سال‌های ۱۹۷۴ و ۱۹۸۰، به دلیل سرودن اشعار اعتراضی، دستگیر و تحت شکنجه قرار گرفت و از انتشار شعرهایش در مطبوعات عراق جلوگیری شد. در سال ۱۹۸۱ از عراق خارج شد و در کشورهای سوریه، عربستان، ایران، لبنان و انگلستان، با نام مستعار «جواد جمیل» زندگی کرد و به نشر اشعار اعتراضی پرداخت. با سقوط صدام، به عراق بازگشت و هم‌اکنون در عرصه‌ی سیاست این کشور حضوری فعال دارد. (السنید، ۱۳۷۰: ۱۱-۱۲)

هدف‌ها و سؤال‌ها: پژوهش حاضر به دنبال تحقق اهدافی است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به: ۱. شناخت ادبیات اعتراض در عراق؛ و ۲. مطالعه‌ی وجوه و زمینه‌های نمادپردازی در شعر حسن السنید اشاره کرد. و می‌کوشد در ادامه به سؤال‌های ذیل پاسخ دهد: ۱. دلایل نمادگرایی شاعر چیست؟ ۲. تنوع و ابتکار شاعر در نمادپردازی و آفرینش نمادهای بومی چه میزان است؟ ۳. نمادهای شاعر در پی القای چه مفاهیمی است؟

روش خاص پژوهش، استقرایی و تحلیلی است. شعرها یک‌به‌یک مطالعه شده و سپس نمادهای آن‌ها کشف و در قالب هشت سرعنوان نمادهای طبیعی، حیوانی، زمانی، مکانی، ابزاری، جسمانی و روحانی (انسانی)، شخصیت‌های مثبت و منفی به همراه نسبت‌های مجرمانه و مشاغل نمادین طبقه‌بندی می‌شود؛ ذوق نگارندگان در کنار اصول مطرح‌شده توسط نظریه-پردازان حوزه‌ی نماد، پایه‌ی طرح هشت سرعنوان مذکور است. به‌منظور انسجام روند پژوهش، نظام‌مندی مطالب و ارائه‌ی حداکثری نتایج، جدول‌هایی برای نمایش نمادها و دلالت‌های معنایی هر یک طراحی شده است.

در فهم معنای نمادین کلمات و آثار ادبی، لازم است که پیش از هر چیز با توجه به قرینه‌ها و حال و هوای حاکم بر یک اثر، نمادین بودن آن را به اثبات رساند و شیوه‌های به‌کارگیری نمادها را در آن بررسی کرد و با توجه به این‌که یک نماد ممکن است بیشتر از یک معنا و مفهوم داشته باشد به جمع‌آوری موارد استفاده از آن پرداخت و پس از تعیین استعداد واژگانی که بار نمادین دارند، آن‌ها را تأویل و تفسیر کرد. (روشنفکر و دیگران، ۱۳۹۲: ۳۷)

پیشینه‌ی پژوهش: با توجه به بررسی‌های انجام‌شده به نظر می‌رسد تاکنون نمادهای شعر اعتراضی «حسن السنید» در پژوهشی مستقل، مورد مطالعه و تحلیل جزئی قرار نگرفته است؛ اما آثاری مرتبط با موضوع، روش و دوره‌ی زمانی پژوهش حاضر، انجام شده است که عبارت است از:

۱. «جمیله بوحیرد، الرمز الثوری فی الشعر العربی المعاصر»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، فطیمة بوقاسه، دانشگاه منتوری - قسنطینه، ۲۰۰۶-۲۰۰۷.
۲. «الترمیم فی شعر عبدالوهاب البیاتی»، رساله‌ی دکترا، حسن عبد عوده حمیدی الخاقانی، دانشگاه کوفه، ۲۰۰۶.

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق، براساس اشعار ... حامد صدقی و مرتضی زارع برمی

۳. «نماد و تعبیر نمادین در شعر معاصر فارسی از سال ۱۳۶۷-۱۳۷۶ با تکیه بر آثار پنج تن از شاعران این دوره»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، احمد رضایی جمکرانی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۸،

۴. «بررسی و تحلیل واقع‌گرایی و نمادگرایی در ادبیات منظوم دفاع مقدس»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، همایون جمشیدیان، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۸،

۵. «توظیف الموتیف فی شعر یحیی السماوی»، رساله‌ی دکترای، رسول بلاوی، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۱،

۶. «تحلیل عناصر مقاومت در اشعار سمیح‌القاسم، سیدحسن حسینی و قیصر امین‌پور»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، مرتضی زارع برمی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۹. شیوه‌ی نگارنده در طبقه‌بندی عناصر نمادین شعر مقاومت فلسطین و شعر جنگ ایران، ابتکاری و جدید است.

۷. «سیر تحلیلی شعر مقاومت در ادبیات فارسی از مرداد ۱۳۳۲- بهمن ۱۳۵۷»، رساله‌ی دکترای، فاطمه محمدی شکیبیا، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۸.

۲. چارچوب نظری پژوهش

۲-۱. شعر اعتراض

واژه، سلاحی است که شاعر به‌واسطه‌ی آن از خودش، آرمان‌ها و کیان تهدیدشده‌اش دفاع می‌کند. قدرت کلام اعتراضی در سطح سیاسی، در مواجهه با دشمن و بستن راه او جلوه‌گر می‌شود و استقامت بر سر خواسته‌هاست که از سقوط ارزش پیکاری شعر معترض جلوگیری می‌کند؛ (المقاله، ۱۹۹۲: ۳۸) به‌عبارت دیگر، شعر اعتراض، سرپیچی و عصیان در برابر بیداد و نارواست؛ با داشتن این احساس و هوشیاری عمیق که ادامه‌ی این وضع، نامعقول و تغییردادن آن ضروری است، با اطمینان به امکان وقوع تغییر. این‌گونه شعر، غالباً بیان رنج و ستم و سپس اعتراض، خشم و عصیان است؛ ولی برای مؤثر واقع‌شدن، بایستی تلاشی تغییرآفرین باشد و به یک نظریه‌ی انقلابی و دارای محتوای اجتماعی مسلح گردد؛ در این صورت خود را شعری مردمی خواهد یافت (درویش، ۱۹۷۱: ۲۷۱) که می‌تواند با برانگیختن، بسیج کردن، ایجاد هوشیاری قومی و وطنی و گرایش اندیشه‌ی عمومی به سمت قیام به مسئله‌ی مبارزه و در نتیجه، اصلاح

رژیم یا وقوع و پیروزی انقلاب کمک کند. (کنفانی، ۱۹۶۸: ۵)

۲-۲. نماد

نماد، عبارت است از هر علامت، اشاره، کلمه، ترکیب و عبارتی که بر معنی و مفهومی ورای آنچه ظاهر آن می‌نماید، دلالت کند. (چدویک، ۱۳۷۵: ۹) این نماینده‌بودن نه به علت شباهت دقیق میان دو چیز، بلکه از طریق اشاره‌ای مبهم یا از طریق رابطه‌ای اتفاقی و قراردادی است، (پورنامداریان، ۱۳۶۴: ۹) تا بدان وسیله احساسات، افکار و دیدگاه خاص و غیرقابل توصیف نگارنده بیان گردد. (زاید، ۲۰۰۲: ۱۰۴) با این فرض، هر شخص در نماد، چیزی را می‌بیند که قدرت بینایی‌اش اجازه‌ی مشاهده‌ی آن را می‌دهد. (شوالیه و آلن گرابران، ۱۳۸۸، ج ۱: ۳۹)

۳-۲. نمادگرایی در شعر اعتراض حسن السنید

شعر السنید در ذات و اصالت خود کارکردهای نمادین دارد. این کارکردها به لحاظ ماهیت، ماندگار و پایدار بوده و از ویژگی‌های فرامکانی و فرازمانی برخوردار است و همواره در دو حوزه‌ی معناگرایی و تصویرآفرینی شعر وی نقشی حیاتی و تأثیرگذار داشته است؛ این دو خصلت ارزشمند ادبی همراه با میل شاعر به نمادآفرینی، آشنایی‌زدایی از نمادهای پیشین و ترس از مجازات به‌خاطر بیان صریح افکار و احساسات، سبب شده تا شعرش چهره‌ای نمادین یابد. (زارع برمی، ۱۳۸۹: ۳۴) در همین راستا وی با خروج از دایره‌ی ذهنیت‌های شناخته‌شده‌ی فرهنگی و اجتماعی عرب، نمادها و موضوع‌هایش را از عرصه‌های گسترده‌ی هستی برداشت می‌کند. واژگانی همچون خون، ترانه، درخت، باران، ستاره، ابر، شب، روح و گنجشک، همگی یا برخی از آنها در شعر قدیم وجود دارد؛ اما ابتکار شاعر در برقراری ارتباط معنایی بین این واژگان و فضای استبدادی عراق معاصر به تمایز و موفقیت وی در آفرینش نمادهایی ابتکاری (بومی) یا فرآوری نمادهای جهانی با ماهیتی ادبی، سیاسی و اعتراضی انجامیده است. (نصر، ۱۹۸۷: ۵۷)

به‌عنوان مثال، شب، صبح، ظلمت و نور از جمله واژه‌های سمبلیک ادبیات معاصر است که نقش مهمی در ابهام‌آفرینی شعر سیاسی پیدا کرده است. السنید در شعر *أشياء عن الشاطئ الأخر*، شب را نماد سیطره‌ی بعثیان بر عراق در نظر گرفته است که شرط زوال و نابودی آن،

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق، براساس اشعار ... حامد صدقی و مرتضی زارع برمی

درخشش قیام‌های خونین است: «مرا می‌آموزد که شب عراق/ طولانی است، طولانی است هنگامی که خون بر آن نتابد».^۱ (السنید، ۱۹۸۸: ۲۸)

السنید در شعر/عترافات مهاجر، مردم عراق را به انقلابی همانند انقلاب اسلامی مردم ایران دعوت می‌کند. سکوت، خطبه‌خوانی، کف‌زدن، شاعر بی‌صدا، خانه با دریچه‌ی بسته و چراغ بی‌روغن همگی از علایم تسلیم و پذیرش حاکمیت بعثیان توسط روشنفکران و عامه‌ی مردم عراق است؛ اما شاعر از ملت می‌خواهد فضای بسته و حاکمیت سرکوب و خفقان را با قلب‌هایی که رمز زندگی، آگاهی، روشنایی و شهادت است، درهم بشکنند. قلب‌هایی از خود نور ساطع می‌کنند و حاکمیت مطلق شب را متزلزل می‌سازند و مسیر قیام و حرکت به سمت پیروزی بر استبداد را روشن می‌کنند: «می‌دانم سکوت یعنی مرگ! / شب نقش بسته بر دیوار خانه‌های مان را / می‌دانم که خطبه‌های تو خالی و کف و سوت مجالس مان پاک نمی‌کند / چه سود دارد که شاعر ما لب‌هایش را بی‌صدا بگشاید / چه سود دارد که (صدای انقلاب را از تهران) بشنوی / در حالی که همه‌ی دریچه‌های خانه را می‌بندی؟ / چه سود دارد که چراغی را در شب، بدون روغن روشن کنی؟ / زخمی را در قلب باز کن / فتیله‌ای در آن قرار بده / پیوسته راه را روشن می‌دارد / بدون قطره‌ای روغن».^۲ (همان، ۱۹۸۶: ۲۹-۳۰)

در شعر *أشياء قالها القمر*، نخل عراقی (معترض) از پنجره‌ی زندان (عراق) فرار سیدن صبح را انتظار می‌کشد و اشباح را که نماد عوامل استبداد هستند، به سخره می‌گیرد. نیروهای بعثی در پی غصب مواسم بهار هستند؛ زیرا می‌خواهند زمستان عراق همچنان به حیات خود ادامه دهد؛ به عبارت دیگر امنیتی‌ها به دنبال ریشه‌کنی اندیشه‌ی انقلاب هستند: «نخل را بر ساحل دیدم / پیوسته منتظر صبح بود / و در غفلت زندانبانان از پنجره سرک می‌کشید / دیدم که آن نخل، اشباح را مسخره می‌کرد / اشباحی که سحرگهان بر او فرود می‌آمدند / زیرا او از فروختن

۱. یعلمني أن ليل العراق / طويل، طويل إذا لم تشع عليه الدماء.

۲. أعرف أن معاني الصمت / تعدل كل معاني الموت / أعرف أن الليل المرسوم / على جدران منازلنا، لا تمسحه الحطبة الجوفاء / ولا تصفيق محافلنا. / ماذا ينفع أن يفتح شاعرنا / شفثيه بلا صوت؟ / ماذا ينفع أن تسمع / (صوت الثورة من طهران) / وتغلق كل شبابيك البيت؟ / ماذا ينفع أن تُسرج مصباحاً في الليل / بلا زيت؟ / افتح جرحاً في القلب / وضع فيه فتيلاً / سيظل ينير الدرب / بلا قطرة زيت.

هنگامه‌های بهار ابا کرده بود.^۱ (همان، ۱۹۸۸: ۱۱۷)

لبخند در شعر *أشياء عن عینیک*، علامت امید، نور و گرمای روز و نقطه‌ی مقابل سردی و ظلمت فضای استبدادزده‌ی عراق است. شاعر، پیوسته بین دیوارهای بستگی و نظارت، زندانی است: «در آن سوی مرزها/ لبخندی رسم کن/ که در تاریکی روزگارم/ روز را بپاشد/ من همچنان پشت دیوارها هستم/ من همچنان پشت دیوارها هستم». ^۲ (همان: ۲۹-۳۰)

شاعر در شعر *اغنیة الرصاص والورد*، تصویرگر فضایی آرمانی است؛ صبح پس از تاریکی فرامی‌رسد، ظلمت مرگ جای خود را به روشنایی صبح زندگی می‌دهد، حتی گلوله‌ای که قلب شهید انقلاب را شکافته تبدیل به گلی سرخ می‌شود: «دیدیم ظلمتی که مژگانت را فرا گرفت/ به صبحی شبنم‌دار متمایل گشت/ و حتی گلوله‌ای که قلبت را لمس کرد/ به گلی سرخ بدل گشت». ^۳ (همان، ۱۹۹۱، ب: ۸۰)

۳. گستره‌ی نمادها در شعر اعتراض حسن السنید

از مجموع ۱۴۴ شعر حسن السنید، که در چهار دفتر شعری او موجود است، تعداد دوست‌وده مورد نماد، کشف شد. با هدف آسان‌سازی روند مطالعه برای خوانندگان و همچنین طرح مسیری مشخص و منطقی برای پژوهش، نمادها را به هشت حوزه‌ی اصلی تقسیم کردیم که عبارت است از: ۱. نمادهای برگرفته از طبیعت (۵۷ مورد)؛ ۲. نمادهای حیوانی (۲۷ مورد)؛ ۳. نمادهای زمانی (۱۰ مورد)؛ ۴. نمادهای مکانی خرد و کلان (ساخت انسان) (۳۳ مورد)؛ ۵. نمادهای ابزاری (ساخت دست) (۱۹ مورد)؛ ۶. نمادهای جسمانی و روحانی مرتبط با انسان (۱۹ مورد)؛ ۷. شخصیت‌های نمادین نیک (۱۹ مورد)؛ و ۸. شخصیت‌ها، اقوام، مشاغل و نسبت‌های نمادین بد (۲۶ مورد).

از آن‌جایی که اشعار به‌صورت موردی، مطالعه شده، لذا معنا یا معانی مرتبط با هر نماد به-

۱. قال رأیت النخل فی الشطان/ ولم یزل ینتظر الصباح/ یطلُّ من نافذة، فی غفلة السحان/ رأته یهراً بالأشباح/ تلثمه فی ساعة السحر/ لأنه أبی بأن یبیع،/ مواسم الربیع.

۲. فارسی خلف الحدود/ بسمه تنتثر فی ظلمة آیامی نهارا/ فأنا ما زلت خلف السور/ وأنا ما زلت خلف السور.

۳. رأینا الظلام الذی لفَّ هدبک/ تمایل صبحاً مندی/ وحتى الرصاص الذی مسَّ قلبک/ تحوّل وردا.

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق، براساس اشعار ... حامد صدقی و مرتضی زارع برمی

طور کامل به دست آمده است. در همین راستا تلاش کردیم به آن اشعاری ارجاع دهیم که ظرفیت و توان لازم را در انتقال مفاهیم داشته باشند. در کنار نمادهای عام، نمادهای شخصی شاعر نیز تحلیل شده است تا تصویری کامل از اندیشه‌ی وی ترسیم شود.

دوره‌ی پنج جلدی «فرهنگ نمادها»، منبع تحلیل و تفسیر نمادهای طرح شده در جدول‌های هشت‌گانه‌ای است که در پی می‌آید. در آدرس‌دهی به این منبع، تنها به ذکر شماره‌ی جلد و صفحه، قناعت شده است.

۳-۱. نمادهای برگرفته از طبیعت

نمادهای طبیعی شاعر، حرکتی از گستره‌ی منظره‌ها و احساس‌هایی که برمی‌انگیزند به سوی برداشت‌های انتزاعی و عواطف فردی است. تصاویر نمادین ملموس، بیان‌گر دنیایی معنوی و حقیقی‌اند که دنیای واقع در مقایسه با آن، تنها نمودی ناقص به‌شمار می‌آید. (چدویک، ۱۳۷۵: ۲۴) قیام به نام خدا، با دست خالی همراه با ایستادگی و شکیبایی مبارزان در برابر استبداد روبه زوال بعث طرح شده است. گسترش و تعمیق اندیشه و عمل انقلابی با شهوت سیری‌ناپذیر صدام در بسط و استحکام پایه‌های حکومتش همراه شده است؛ اما به اعتقاد شاعر، درنهایت، پیروزی قیام و سرنگونی بعثیان امری حتمی است.

جدول ۱ نمادهای طبیعی در اشعار اعتراضی حسن السنید

شماره	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
۱	خورشید	در اخترشناسی و طالع‌بینی، خورشید نماد زندگی، گرمی، روز، نور، اقتدار، جنس مذکر، پدر و تمامی چیزهایی است که پرتوافکن است (ج: ۳: ۱۲۶). در شعر حسن السنید نماد عراق، زندگی، امید (السنید، ۱۹۸۸: ۳۰)، قیام‌گران (همان: ۱۱۰)، خیزش سراسری در عراق (همان: ۱۴۲)، پیروزی بر استبداد، عراق رها از حاکمیت بعثیان (همان، ۱۹۹۱: ب: ۲۸)، انقلاب و سرنگونی رژیم بعثی است (همان، ۱۹۸۶: ۱۷).
۲	آتش	همان‌گونه که شعاع‌های خورشید نماد باروری، تطهیر و اشراق است به همان ترتیب، شعله‌های آتش این نمادها را القا می‌کند؛ اما در ضمن آتش وجهی منفی را عرضه می‌کند: آتش با دود خود تیره و خفه می‌شود، می‌سوزاند، پاره و نابود می‌کند. آتش هوس، مجازات و جنگ است. نماد باززایی و حقیقت است (ج: ۱: ۶۸-۶۹). در شعر شاعر نماد قیام (السنید، ۱۹۸۸: ۱۸۸)، انگیزه و ظرفیت نهفته در مردم برای مبارزه با طاغوت بعثی (آتش زیر خاکستر) است. (همان، ۱۹۹۱: آ: ۸۳). دود آتش نماد پیامدها و آسیب‌های حاکمیت استبداد است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۴۱)
۳	آب	معانی نمادین آب را می‌توان در سه مفهوم اصلی خلاصه کرد: چشمه‌ی حیات، وسیله‌ی تزکیه و مرکز زندگی دوباره (ج: ۱: ۳). نماد خوبی، تقدس، زلالیت، خاطره‌های شاعر و عراق است. (السنید، ۱۹۸۸: ۲۷)
۴	باران	نماد اثرات آسمانی بر روی زمین، علامت زندگی دوباره، حاصل‌خیزی و نشانه‌ی رحمت و حکمت است.

شماره	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
		(ج ۲: ۱۷-۱۸) در شعر سنید، نماد انقلاب و خیزش سراسری علیه صدام و بازگرداندن طراوت به جامعه است. (السنید، ۱۹۸۶: ۲۲)
۵	شب‌نم	نمادگرایی شب‌نم به‌طور کلی، نزدیک به نمادگرایی باران است؛ اما اثر آن ظریف‌تر و لطیف‌تر است. نماد نوآفریدگی و در ارتباط با سبزی‌نگی و باروری است. (ج ۴: ۳۷-۴۰) خشکی طراوت شب‌نم، نماد گسترش استبداد و خفقان است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۸)
۶	ابر	طبیعت مخلوط و غیرمشخصی دارد. نمادگرایی ابرهای باران‌زا به تمامی سرچشمه‌های باروری وابسته است. (ج ۱: ۳۰-۳۲) مقدمه‌ی باران و محوکننده‌ی ستم و تاریکی و نماد مبارزان انقلابی است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۰۸-۱۱۰) ابر تابستانی، نماد سیستم استبدادی رو به زوال صدام است که قادر به مقابله با جریان انقلاب نیست. (همان: ۱۴۲)
۷	چشمه	قداستش جهانی و نماد مادری است. روح، زندگی، جاودانگی، جوانی، نیروی معنوی و حتی دانش نامیده شده است. (ج ۲: ۵۲۳-۵۲۴) جوشش و ادامه‌ی انقلاب عراق است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۰۷)
۸	دریا	متحرک و نماد وضعیتی زودگذر میان امکانات نامعلوم و واقعیات معلوم است. وضعیتی مردد و بدون تصمیم را نشان می‌دهد. (ج ۳: ۲۱۶) نماد شاعر معترضی است که پیوسته آشفته می‌باشد. (السنید، ۱۹۸۶: ۳۳)
۹	ساحل	نماد سرزمین عراق (ساحل عشق و امواج مهربان) است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۸۹)
۱۰	موج	نماد مردم خشمگین و انقلابی عراق است. (همان: ۳۸)
۱۱	دجله، فرات	رود فرات، نماد عراق و حس تعلق مکانی شاعر است. (همان، ۱۹۹۱: آ: ۱۴۹-۱۵۰) رود دجله نماد حاصل-خیزی، برکت و عراق مستعد برای قیام است. (همان: ۱۵۸)
۱۲	مه	نماد نامعینی، گنگی و مرحله‌ای از تکامل است؛ زمانی که اشکال هنوز تمیز داده نمی‌شوند. (ج ۵: ۳۴۳) نماد یأس، سردرگمی و سرخورده‌گی شاعر معترض است. (السنید، ۱۹۹۱: آ: ۶۳)
۱۳	نور	در سنت اسلام نماد خداست؛ حیات، رحمت و خوشی‌هایی است که خداوند عطا کرده است. شکفتگی و شادی است. (ج ۵: ۴۶۴-۴۶۹) نماد رهایی، پایان بستگی و پیامدهای استبداد است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۰۸)
۱۴	تاریکی	نماد رژیم بعث، تبعید، غربت، خفقان، بی‌سرانجامی، فضای دهشتناک، مرگ، سردی (همان: ۲۹) و استبداد رو به زوال بعثیان است (همان، ۱۹۹۱: ب: ۸۰)
۱۵	ماه	ستاره‌ی شب، به‌طور استعاری یادآور زیبایی و نشان‌گر نوری در ظلمت است؛ اما این نور جز انعکاس نور خورشید نیست. ماه اصل انفعالی اما بارور، شب، رؤیا، گیرندگی، زن و یا در قیاس با نقش نجومی‌اش به-عنوان بازتابنده‌ی نور خورشید، نماد هر آنچه ناستوار، موقت و تحت نفوذ (تساوب و نوگرایی) در نظر گرفته می‌شود. (ج ۵: ۱۲۳ و ۱۳۱) نماد کوتاه آمدن رژیم بعثی در برابر مخالفان است که بعد از این عقب-نشینی، مردم خواهان نابودی صدامیان (طلوع خورشید) می‌شوند. (السنید، ۱۹۸۶: ۱۷) روشنایی و زیبایی است؛ همراه انقلابی‌ها و روشن‌کننده‌ی فضای تاریک عراق است. (همان، ۱۹۹۱: ب: ۱۱۹)
۱۶	گل	اگر آب را با خلوص و پاکی اولیه‌اش به‌عنوان نقطه‌ی شروع در نظر بگیریم، گل به‌صورت جریان‌ی عب-رونده و حرکتی پست‌شونده ظاهر می‌شود؛ هم‌ذات با خاک، پست و پایین‌ترین سطح مخلوق می‌شود: آبی آلوده و فاسد (ج ۴: ۷۳۶-۷۳۷). نماد شرایط نامساعد و نامناسبی است که شاعر را دربر گرفته است (السنید، ۱۹۹۸: ۱۳۱)، خاموش‌کننده‌ی نور، درخشش و احساس قیام است (همان، ۱۹۹۱: ب: ۲۶)، دال بر منیت و خودکامگی صدام است. (همان، ۱۹۸۶: ۱۴۷)
۱۷	گرداب	همه چیز را به درون خود می‌کشد. (ج ۲: ۴) شهوت بعثیان در کسب و گسترش دامنه‌ی قدرت، همراه با سرکوب و خفقان است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۸۹)

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق، براساس اشعار ... حامد صدقی و مرتضی زارع برمی

شماره	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
۱۸	کوه	مفاهیم استواری، تغییرناپذیری، خلوص، عظمت، بلندپروازی و پایان تکامل انسان را به ذهن متبادر می‌کند. (ج: ۴؛ ۶۳۷ و ۶۴۲) الگوی عظمت، استواری، شکیبایی و ماندگاری مبارزان در امر قیام است. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۱۰۹)
۱۹	سنگ	به انتخاب خود جایی را اشغال می‌کند. سنگ تراشیده نماد آزادی و سنگ تراشیده خادم ظلمت است. (ج: ۳؛ ص: ۶۳۱) سنگ و قیر در چشم، نماد عقده، فشار و فروگرفته شدن بر اثر سرکوب است. (السنید، ۱۹۸۸؛ ۹۶) سنگ نماد توقف، شکست (همان: ۱۳۶)، استبداد، فضای بسته‌ی عراق (همان، ۱۹۹۱، ب: ۱۲۱) و صدامیاتی است که می‌خواهند پرستش شوند. (همان، ۱۹۸۶: ۴۴)
۲۰	شن‌زار	نمادگرایی شن در ارتباط با کثرت دانه‌های آن مشخص می‌شود؛ نماد فراوانی، تعدد و گستردگی است. جست‌وجوی آرامش، امنیت، یا باززایش و نوآفریدگی است. (ج: ۴؛ ۹۶-۹۷) شن‌زار نماد شکنجه‌گران و رنج و سرگشتگی تحمیلی بر مبارزان است. (السنید، ۱۹۸۸: ۹۰) نماد عراق و مردم آن است. (همان: ۳۹)
۲۱	صخره	نماد بی‌حرکتی، سکون و تغییرناپذیری است. در تقابل با آبشار است. (ج: ۴؛ ۱۴۲) نماد جامعه‌ی استبدادی عراق است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۸۹)
۲۲	باد	نمادگرایی باد چندین وجه دارد: به دلیل انقلاب درونی‌اش نماد بی‌ثباتی، ناپایداری و بی‌استحکامی است. (ج: ۲؛ ۶) موسم قیام علیه صدام (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۴۱) و همچنین به معنای مانع‌تراشی و اخلاص‌گری یعنی-ها در روند قیام و زندگی مردم است. (همان: ۳۶)
۲۳	طوفان	فرود آمدن بلایی برای گرفتن انتقام است. آرزوهای انسان برای یک زندگی غیرمعمولی و پرتلاطم اما سوزان از اشتیاق است. (ج: ۴؛ ۲۲۹) نماد جنبش و جریان اعتراضی (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۴۱)، اعلام قیام یا حمله‌های سنگین علیه بعثیان (همان: ۱۲۷) و همچنین نماد یورش بر معترضان و سرکوب آن‌هاست. (همان، ۱۹۸۶: ۱۴۱)
۲۴	غبار	نماد خاکستر و علامت مرگ است. عبرانیان به هنگام عزا خاک بر سر می‌مالند. (ج: ۴؛ ۳۵۵-۳۵۶) نماد پوسیدگی، خستگی، آوارگی، سفر و اسارت است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۵۰)
۲۵	خاکستر	نمادگرایی خاکستر قبل از هر چیز بر این واقعیت مبتنی است که نهایتاً ارزش بازمانده و تفاله را دارد؛ از دیدگاهی معنوی، ارزش این بازمانده هیچ است. (ج: ۳؛ ۵۵) نماد ته‌مانده، پایان و مرگ است. (السنید، ۱۹۸۸: ۵۲)
۲۶	نمک	[شوره‌زار] منضاد باروری است. (ج: ۵؛ ۴۵۱) رنج، عذاب و تلاش شکست‌خورده است. (السنید، ۱۹۸۸: ۹۵)
۲۷	صحرا	فضیلت رحمت را در مسیری معنوی نشان می‌دهد؛ اثبات می‌کند هیچ چیز بدون رحمت خداوندی وجود نمی‌یابد. (ج: ۴؛ ۱۴۱) نماد عراق انقلابی و مردم معترض آن است که برای خدا قیام کرده‌اند. (السنید، ۱۹۸۸: ۳۸)
۲۸	سراب	نماد گم‌گشتگی و مرگ است. (همان: ۱۸)
۲۹	گرما	تمرکز روح در قلب، اصل باززایی و تولد دوباره است. (ج: ۴؛ ۷۲۱) نماد جان‌بخشی و زنده بودن است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۸۸)
۳۰	سرما	نماد استبداد و عاملان کشتار تظاهرکنندگان و مبارزان است. با زمستان همراه است. (همان، ۱۹۸۶: ۲۹ و ۳۱)
۳۱	برف	ترسیم‌گر جامعه‌ی استبداددهی عراق است که با آمدن بهار (پیروزی قیام) به پایان خود می‌رسد. (همان: ۲۹)
۳۲	چنگل	بسته، رازآلود، ریشه‌گرفته، ساکت، سبز، پراسایه، لخت، انبوه، مخفی و با شکوه است. (ج: ۲؛ ۴۵۶) نماد ملت عراق است که با دست خالی آمادگی قیام دارند. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۳۴)
۳۳	گل	نماد ظهور، فضایل روح، کمال معنوی، عشق، هماهنگی، ارتباط، زیبایی، لذت و کوتاهی زندگی است. (ج: ۴؛

شماره	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
		۷۳۷-۷۴۳) باغ گل نماد جامعه‌ی رهیده از یوغ استبداد است. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۱۲۱) زیبایی و لطافت است لذا همراه مبارزان است. (همان: ۱۲۱) نماد عراق است. (همان، آ: ۶۲)
۳۴	سوسن	تسلیم شدن به اراده و مشیت الهی است. (ج: ۳: ۶۵۷) اقدام، قیام و گشایش غم‌هاست. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۱۰۸)
۳۵	یاسمن	عطر یاسمن نماد تنفس در جامعه‌ی پیروز بر استبداد است. (همان: ۱۲۶)
۳۶	سنبل	مائده‌ی بهشتی است؛ جایی که عشق می‌شکفت. با افشردن ریشه‌های آن، بهترین عطرها به دست می‌آید از این رو است که آنرا مرتبط با فروتنی دیده‌اند؛ فروتنی ثمره‌ی لطیف قداست است. (ج: ۵: ۳۷۷-۳۷۸) نماد قربانیان و شهیدان قیام است. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۴۷) قلب مردم عراق است که ترانه‌های اعتراضی را مخفی می‌کند. (همان، ۱۹۸۸: ۳۹)
۳۷	نرگس	در مشرق زمین نماد خوشبختی و نشانه‌ی آرزوهای خوش است. (ج: ۵: ۴۱۷) نماد رویاها و ترسیم‌گر منزل آرمانی شاعر معترض و فراری است. (السنید، ۱۹۸۸: ۲۰)
۳۸	زنبق	نماد قیام و اقدام در مسیر تحقق آن است. (همان، ۱۹۸۶: ۱۵) خوب، پاک و انسانی است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۱۷)
۳۹	خار	خار یادآور وجود موانع، مشکلات، دفاع خارجی و در نتیجه برخوردی ناهنجار و نامطبوع است. [خارزار] یادآور زمین وحشی و کشت نشده است. (ج: ۳: ۵۲) خار نماد پیامدهای دردناک اقدام علیه رژیم است. (السنید، ۱۹۸۶: ۱۵) و خارستان نماد همراهان رژیم بعث و مزرعه نماد مخالفان نظام است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۱۰)
۴۰	درخت	به دلیل تغییر دایمی، نماد زندگی است. مظهر قائمیت، هم‌زیستی، وحدت، رشد و قدرت فزاینده است. (ج: ۳: ۱۸۷-۲۰۱) نماد انقلابی است که ریشه‌دار است و با سرکوب نابود نمی‌شود (السنید، ۱۹۸۶: ۲۲)، عبور از مرگ به سوی زندگی و پیروزی جنبش است (همان، ۱۹۹۱، آ: ۱۵۶).
۴۱	زیتون	درختی سرشار از نمادها: اعم از عشق، صلح، باروری، تزکیه، نیرو، پیروزی و پادشاهی، سرپرستی، حمایت-گری، ملاحظت، مودت و موفقیت است. روغن آن می‌درخشد بدون آن‌که آتشی به آن برسد. (ج: ۳: ۴۹۰-۴۹۱) نماد عراق، جریان مقاومت، ایده‌ی انقلاب (السنید، ۱۹۹۱، آ: ۱۰۹) و قیام با تکیه بر نیروهای بومی است. (همان، ب: ۲۳)
۴۲	شاخه زیتون	پیام عفو، صلح، رستگاری، شاخصه‌ی عقل، پارسایی و زندگی دوباره بهاری است. (ج: ۴: ۹) نماد تغییر از قیام مسلحانه به اعتراض براساس تقیه و گفت‌وگوست. (السنید، ۱۹۸۸: ۷۰)
۴۳	نخل	نماد فتح، عروج، بازآفریدگی، جاودانگی و روح است. (ج: ۵: ۴۰۱) نماد عراق و ایستادگی و استقامت مردم در برابر بعثیان و اقدامات سرکوب‌گرایانه‌ی آنها است. (السنید، ۱۹۹۱، آ: ۱۰۹)
۴۴	سدر	به سبب تنه‌ی عظیم، علامت بزرگی، شرافت، نیرو و بقا است. (ج: ۳: ۵۶۰ و السنید، ۱۹۹۱، آ: ۷۶)
۴۵	پرتقال	شکوفه‌ی پرتقال نماد امید و آرزوی شاعر برای پایان رنج و تغییر شرایط و بازگشت به عراق است. (همان، آ: ۱۳۷) و پرتقال نماد عراق و هویت مبارزان است. (همان، ب: ۱۱۹)
۴۶	گندم	غذای اصلی، غذای جاودانگی، موهبت زندگی و هدیه‌ی خداوندی است. (ج: ۴: ۷۵۷-۷۵۸) زندگی و روزی است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۳۸) کیسه‌ی گندم نماد فریب‌کاری دیکتاتور در فریفتن انقلابی‌ها است. (همان، ۱۹۹۱، ب: ۲۴)
۴۷	برگ	نشانه‌ی مجموعه‌ی یک جمعیت است که با یک فعل و یک تفکر مرتبط شده‌اند. (ج: ۲: ۷۷) برگ‌ها نشانه‌ی مرگ و بازایی است. (ج: ۳: ۱۸۷) نماد قربانیان و شهیدان انقلاب است. (السنید، ۱۹۸۶: ۲۹)
۴۸	خاک	پایداری صلح‌آمیز، دوام و تواضع است. (ج: ۳: ۴۶۱) نماد رزمندگان است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۱۰)

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق، براساس اشعار ... حامد صدیقی و مرتضی زارع برمی

* عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
۴۹ غار	دنیا، جای رنج و مکافات، محلی برای به زنجیر کشیدن بشر و پناهگاه افراد شریر است. درهای دوزخ در آن قرار دارد. (ج: ۴: ۳۳۳-۳۴۳) تولد در تاریکی غار، نماد تولد و زندگی در عراق استبدادزده است. (السنید، ۱۹۹۱: آ: ۴۶)
۵۰ ستاره	برخورد میان دو نیروی باطنی و ظاهری یا معنوی و مادی یعنی نور و ظلمت است. در تاریکی نفوذ می-کنند؛ فانوس‌های دریایی هستند که در شب ناخودآگاه می‌درخشند. نشانه‌ی انسان بازآفریده است که چون نور میان ظلمت جهان کفرآمیز پرتو افشانی می‌کند. (ج: ۳: ۵۳۶-۵۳۷) نماد قربانیان، شهیدان (السنید، ۱۹۸۸: ۱۰۸) و نور قیام است که در ظلمت استبداد می‌درخشد. (همان، ۱۹۹۱: ب: ۷۶)
۵۱ سبز	رنگ سلطنت گیاه است و سبزی آن از آب‌ها به‌دست می‌آید. بیداری زندگی است. رنگ امید، نیرو و جاودانگی است. (ج: ۳: ۵۱۷-۵۱۸) نماد آرامش، آسایش و رهایی از فضای خفقان‌آور است. (السنید، ۱۹۹۱: آ: ۷۶)
۵۲ سیاه	رنگ اسارت، تنهایی و فضای خفقان‌زده و ترس‌آور است. معمولاً با واژه‌ی زندان همراه می‌شود. (همان، ۱۹۸۶: ۱۲)
۵۳ سفید	در ارتباط با حکمت، رحمت و پیروزی است. (ج: ۳: ۳۵۷) مقابل سیاهی و تاریکی است. خیمه‌ی سفید، نماد و نوید پناهگاهی امن و روزهایی خوش است. (السنید، ۱۹۹۱: آ: ۶۸)
۵۴ سرخ	در ارتباط با هوش، شدت، شکوه و جلال است. نماد اساسی اصل زندگی لحاظ می‌شود. رنگ آتش و خون است. (ج: ۳: ۳۵۷-۵۶۶) رنگ قیام، شکنجه، جراحت، قربانیان، مبارزه و شهادت است. (السنید، ۱۹۸۶: ۱۶۰)
۵۵ خاکستری	رنگ خاکستری، رنگ نیمه‌عزا است. آسمان خاکستری، بعضی روزهای ابری: حالت غم، مالخولیا و دل-گرفتگی ایجاد می‌کند. (ج: ۳: ۵۷) نماد خستگی، کلافگی و سردرگمی شاعر آواره است. (السنید، ۱۹۹۱: آ: ۱۳۶)
۵۶ آبی	آبی دریا، نماد آرامش، زیبایی، یک‌رنگی، بی‌آلایشی و فرونشستن پریشانی‌ها است. (همان، ۱۹۸۸: ۵۲) رنگ اجساد متعفن زندانیان است. (همان، ۱۹۸۶: ۱۲)
۵۷ زرد	نشانه‌ی پیری، افول و مرگ است و در نهایت جانشین سیاه می‌شود. (ج: ۳: ۴۵۰) رنگ سکوت، بیماری و ضعف عراق است. (السنید، ۱۹۹۱: ب: ۶۸)

۲-۳. نمادهای حیوانی

شاعر از اسامی حیوانی برای تصویرسازی و بیان ملموس افکارش استفاده کرده است. وی اضمحلال عراق در پی سیاست ذات‌گرای صدام، پراکندگی مبارزان در برابر فشارهای رژیم، هتک حرمت اندیشمندان و شاعران معترض، اخراج یا فرار مخالفان به خارج از کشور و نابودی کانون خانواده را در کنار مفاهیمی چون بی‌ثمری سکوت و سازش با حکومت مطرح می‌کند.

جدول ۲ نمادهای حیوانی در اشعار اعتراضی حسن السنید

* عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
۱ ملخ	تصویر بلا، آفت و سپاهی از مهاجمان و ویران‌گران است. (ج: ۵: ۲۹۵) نماد بعثیان است که سبب آشوب، بی-نظمی و ویرانی عراق گشته‌اند. (السنید، ۱۹۹۱: آ: ۱۳۲)

توضیح و دلالت معنایی نمادها	عنوان	*
در میان ازتک‌ها نماد خدای جهنم است. (ج: ۴: ۳۲۷) تصویر بغداد در حال سوختن و خاکستر شدن است. بغدادی که شهر گیوتین است. (السنید، ۱۹۸۶: ۱۵۱)	عنکبوت	۲
نماد سماجی دایمی است. نشانه‌ی کارگری دروغین، جلد و چابک، بی‌مصرف و پراداست. (ج: ۵: ۲۹۲) در پنداشت بعثیان، نماد شاعر معترض است. (السنید، ۱۹۸۸: ۵)	مگس	۳
یادآور گریز از نور، زهر، ظلمت و رنج‌های زندگی است که به پوچی، نیستی و مرگ می‌انجامد. جهنم تیرگی-های درون است. (ج: ۴: ۳۰۳) تصویر درد جانکاه ناشی از شکنجه است که در رگ‌ها می‌پیچد. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۰۶)	عقرب	۴
نماد فعالیت صنعت‌گرانه، زندگی سازمان‌یافته در یک جامعه، پیش‌بینی آینده، کوشش و خستگی‌ناپذیری است. (ج: ۵: ۳۲۷-۳۲۸) اتحاد مورچگان در مقابل پراکندگی رزمندگان مطرح می‌شود. (السنید، ۱۹۸۶: ۱۳۰-۱۳۱)	مورچه	۵
همان‌گونه که پروانه به مرگش در شعله‌ی آتش شتاب دارد همان‌گونه آدمی به جست‌وجوی حرمان می‌رود. نماد آتش خورشیدی است به همین دلیل نماد روح جنگجویان است. در روان‌شناسی جدید در پروانه نماد زندگی دوباره را می‌بینند. (ج: ۲: ۲۰۹-۲۱۳) نماد عرفانی شهادت و شهادت‌طلبی است. (السنید، ۱۹۹۱: ۱۱۴)	پروانه	۶
در عرف جوامع اسلامی، سگ را کثیف‌ترین صورتی می‌دانند که در خلقت پدید آمده است؛ نماد ولع و شکم-بارگی است. جنون همیشه به شکل یک سگ سیاه ظاهر می‌شود. پارس سگ، هشدار مرگ است. (ج: ۳: ۶۱۱) از دید رژیم، نماد شاعر معترض است. (السنید، ۱۹۸۸: ۵)	سگ	۷
گرگ نر مترادف با وحشی‌گری و گرگ ماده مترادف با هرزگی است. گرگ با خشم به حرکت می‌آید اما تفاوت نمی‌گذارد. (ج: ۴: ۷۱۴-۷۱۵) نماد عاملان کشتار مردم (السنید، ۱۹۹۱: ۱۲۱)، نیروهای امنیتی، خیرچین‌هایی که در خیابان‌ها پرسه می‌زنند (همان، ۱۹۸۶: ۳۵)، استعمارگران، غارت‌گران سرزمین‌های اسلامی (همان، ۱۹۸۸: ۱۷۹) و ربابندگان انقلاب است. (همان، ۱۹۲) زوزه‌ی گرگ نماد بی‌ثمری سازش و سکوت است. (همان، ۱۹۹۱: ۴۰)	گرگ	۸
همیشه گناه‌کار اما همیشه درستکار! پیام‌آور حيله‌گر جهنم است. (ج: ۳: ۳۶۵) نماد ربابندگان انقلاب از طریق مغالزه است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۹۲)	روباه	۹
نماد میل، حرص، سنگ‌دلی و شهوت‌رانی و به طور کلی نماد احساسات و تأثرات شدید است. (ج: ۴: ص ۶۷) نماد بعضی‌ها است (السنید، ۱۹۸۶: ۱۴۳)	شغال	۱۰
تجسد روانی تاریک و ظلمانی است: نادر، ناشناخته و مرموز است. به‌طور یقین هیچ چیز بدنام‌تر از مار برای روان نیست. (ج: ۵: ۵۸) تصویری از مزدوران رژیم است. (السنید، ۱۹۸۸: ۹۴)	مار	۱۱
نماد موانع بازگشت شاعر معترض به عراق است. (همان، ۱۹۹۱: ۱۶)	افعی	۱۲
تصویر یورش ناگهانی، طبیعتی شرور، دهشت‌انگیز به مثابه قضا و قدر، شکم‌پاره و بیش از آن نماد دورویی، ریا، مرگ و تاریکی‌ها است. (ج: ۴: ۵۵۰-۵۵۱) نماد مأموران امنیتی (السنید، ۱۹۸۶: ۱۵)، شکنجه‌گران، قاتلان (همان، ۱۹۸۸: ۵۱) و مزدورانی است که ناگهان بر معترضان یورش می‌برند و آن‌ها را شهید می‌کنند. (همان، ۱۹۹۱: ۱۲۱)	تمساح	۱۳
بره می‌باید قربانی شود تا آسایش روحی خاصی را تأمین کند. (ج: ۴: ۸۴) نماد غافلان و ساکتان است. (السنید، ۱۹۸۸: ۲۰۲)	بره	۱۴
خداوند آب‌ها، سرکشی امیال جوانی و باروری است. (ج: ۱: ۱۵۱-۱۵۳) شیهه اسب، نشانه‌ی وقوع انقلاب (السنید، ۱۹۸۸: ۲۸) و شیهه‌ی کره اسب سفید نوید باران در فصل خشک (استبداد) است. (همان، ۱۹۹۱: ۱۲۰)	اسب	۱۵
مرکب پیامبر در معراج: وسیله‌ی عبور شاعر از مرزهای بسته و تحت کنترل عراق است. (همان، ۱۹۸۸: ۴۲)	براق	۱۶

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق، براساس اشعار ... حامد صدیقی و مرتضی زارع برمی

توضیح و دلالت معنایی نمادها	عنوان	*
سبکی و رهایی از ثقل زمینی است. (ج: ۲: ۱۹۷) نماد معارضان فراری است که تغییر هویت داده‌اند. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۳۳)	پرنده	۱۷
میل به صعود و فراگذشتن از برخوردها و درگیری‌هاست. (ج: ۲: ۲۰۸) پرواز پرنده ممنوع! اوج رویکرد استبدادگرایانه‌ی صدام است. (السنید، ۱۹۸۶: ۳۸)	پرواز	۱۸
نماد پرواز، سبکی، از جسمیت خارج شدن و آزاد شدن و گذر به جسم اثیری است. (ج: ۲: ۵۷) بال پرنده نشانه‌ی رهایی ملت و زوال استبداد است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۵۸)	بال	۱۹
تصویر سفر دائمی، عدم اقامت، تنهایی و جدایی است. در اسلام نماد چشم‌پوشی، واگذاری است. (ج: ۲: ۱۹۰-۱۹۱) نماد افرادی است که مجبور به خروج از عراق (السنید، ۱۹۸۸: ۲۱) و مهاجرت شده‌اند. (همان، ۱۹۸۶: ۱۷)	پرستو	۲۰
نماد مبارزانی است که توسط بعضی‌ها به شهادت می‌رسند. (همان: ۱۴۲)	مرغ دریایی	۲۱
نماد صلح و صلح‌بانان بین‌المللی است. (همان، ۱۹۹۱، ب: ۸۵)	کیوتر	۲۲
نماد تبعیدی‌ها، فراری‌ها، تحت تعقیب‌ها (همان، ۱۹۸۸: ۲۹-۳۰) و کودکان عراقی است. (همان، ۱۹۹۱، آ: ۱۱۱)	گنجشک	۲۳
نور روز را نمی‌بیند لذا نماد غم، ظلمت و خلوتی مایخولیایی است. در مصر نشان‌گر سرما، شب و مرگ است. (ج: ۲: ۴۳۴) مهاجمی است که گرمای خانه‌ها را می‌ریابد و زندگی مردم را نابود می‌کند. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۵۶)	جغد	۲۴
نماد سخنگویان انقلاب، مبارزان و شعار دهندگان است. (همان، ۱۹۸۸: ۳۸)	فتاری	۲۵
در ارتباط با ترس از بدبختی و نکبت به شمار آورده‌اند. با پیام‌آور مرگ مقایسه می‌شود. (ج: ۴: ۵۸۱) همزاد فضای دلگیر گورستان (جامعه‌ی عراق) است. (السنید، ۱۹۸۸: ۲۵)	کلاغ	۲۶
نماد اراده‌ی قوی، انعطاف‌ناپذیر و سنگ‌دلی است. (ج: ۴: ۲۹۷) تصویر رزمندگان جسور (السنید، ۱۹۸۶: ۲۲) و خشمگین است. (همان، ۱۹۹۱، آ: ۱۱۶)	عقاب	۲۷

۳-۳. نمادهای زمانی

معانی نمادین در حوزه‌ی زمانی که با موضوعیت عراق سروده شده است، اغلب دو منشأ دارد؛ نمادهایی که نماینده‌ی رژیم بعث هستند و آن‌را به‌عنوان یک نیروی سرکوب‌گر و نژادپرست به تصویر می‌کشند و نمادهایی که پیروزی قیام را نزدیک و قطعی می‌دانند.

جدول ۳ نمادهای زمانی در اشعار اعتراضی حسن السنید

توضیح و دلالت معنایی نمادها	عنوان	*
نماد شادی‌آفرین بیداری در نور بازتابیده است. پس از شب می‌دمد. همواره جوان و بدون مرگ، امید همگان است. (ج: ۳: ۵۳۴) مقابل غروب است. نشانه‌ی پیروزی قیام در آینده است. (السنید، ۱۹۹۱، آ: ۲۲)	سپیده‌دم	۱
زمانی است که نیکان از کرم خداوند بهره‌مند و شریران مشمول عدالت وی می‌شوند. (ج: ۴: ۱۳۷) انتظار صبح، انتظار رهایی از بستگی است. (السنید، ۱۹۸۸: ۹۴) پایان حاکمیت استبداد است. (همان، ۱۹۹۱، ب: ۸۰)	صبح	۲

* عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
۳ روز	اولین معیار قیاس در مورد روز، توالی قاعده‌مند آن است: تولد، رشد و تمامیت زندگی و مرگ. (ج:۳: ۳۸۸) روزنه و امیدی به زندگی در تاریکی استبداد یا خاتمه‌ی آن است. (السنید، ۱۹۸۸: ۲۹)
۴ غروب	رنگ غروب، تصویر افول و خاموشی حرکت انقلاب است. (همان، ۱۹۹۱، ب: ۷۶)
۵ شب	شامل: خواب و مرگ، رؤیاها و نگرانی‌ها، نوازش و فریب است. شب اغلب به اراده‌ی خدایان طولانی می‌شد؛ زیرا خدایان گاه خورشید و ماه را متوقف می‌کردند. (ج: ۴: ۲۹) شب‌های عراق به دلیل حاکمیت حزب بعث، طولانی است. (السنید، ۱۹۸۸: ۲۸) و خفقان بر جامعه گسترش می‌یابد. (همان، ۱۹۹۱، آ: ۱۱۱)
۶ زمانه‌ی سترون	حاکمیت ناامیدی، شکست و بی‌ثعری بر سرنوشت عراق است. (همان، ۱۹۸۸: ۲۵)
۷ دیروز	نماد عراق اسیر در چنگ صدام است. (همان: ۱۵۵)
۸ فردا	تصویر پیروزی جنبش (همان: ۱۰۳) و آرامش و سکوت حاکم بر کشور، بعد از خاموشی درگیری است. (همان: ۱۹۰)
۹ زمستان	با برهنه ساختن و منجمد کردن زمین، آدمی را مغلوب تنهایی و ناپایداری‌اش می‌کند. (ج: ۳: ۵۱۷) شب‌های زمستان تصویر سرمای استخوان‌سوز و انجماد (استبداد) عراق است. (السنید، ۱۹۸۸: ۲۷)
۱۰ بهار	خود را با ذوب یخ‌ها و ریزش باران بارورکننده نشان می‌دهد. (ج: ۳: ۵۱۷) تصویر حاکمیت دیکتاتوری و تزییق هوای تازه به جامعه است. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۱۳۷) سرزمین بهار: نماد عراق پیروز بر خودکامگی صدام است. (همان، ۱۹۸۶: ۱۷)

۳-۴. نمادهای مکانی خرد و کلان (ساخت انسان)

شاعر در برابر رنج‌هایی که بر ملل تحت سلطه‌ی استبداد و اشغال تحمیل می‌شود، بی‌تفاوت نیست. دغدغه‌ی وی تنها سرنوشت خود و مردمش نیست؛ او نگران تمام انسان‌هاست. معرفی ماهیت نهادهای وابسته‌ی بین‌المللی، خط مشی قیام عراق و الگوبرداری از انقلاب اسلامی ایران، بخشی دیگر از مفاهیم مرتبط با نمادهای مکانی شاعر است.

جدول ۴ نمادهای مکانی خرد و کلان (ساخت انسان) در اشعار اعتراضی حسن السنید

* عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
۱ باغ	نماد بهشت زمینی، مرکز کیهان و بهشت آسمانی است. (ج: ۲: ۴۱) نماد عراق یا هر سرزمین اشغال-شده‌ی دیگر به دست ستم‌گران است. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۱۲۶)
۲ باغ وحش	نماد سرزمین‌های اسلامی است که به دست بیگانگان افتاده‌اند. (همان، ۱۹۸۸: ۱۳۶)
۳ مسجد	مسجد متروک سرچشمه‌ی قیام و انقلاب است. (همان: ۱۴۴)
۴ گلدسته	نماد بیداری و عروج است. (ج: ۲: ۷۶) علامت اعتراض است. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۴۲)
۵ محراب	محل تجلی خداوند است که نماد آن چراغ و نور است. (ج: ۵: ۱۵۶) نماد ماهیت اسلامی انقلاب است. (السنید، ۱۹۸۶: ۳۱)
۶ تابوت	گیرنده‌ی نیروی زندگی است. (ج: ۲: ۲۹۱) نماد شکست و مرگ قیام است. (السنید، ۱۹۹۱، آ: ۵۳)
۷ قلعه	نماد موانع مرزی ایجادشده جهت ممانعت از ورود مخالفان به کشور است. (همان، ب: ۱۶)

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق، براساس اشعار ... حامد صدیقی و مرتضی زارع برمی

*#	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
۸	دیوار، بارو	عیب آن تحدید محلی است که محصور کرده است و حسن آن امنیتی است که ایجاد می‌کند. دیوار به نمادگرایی عمودیت بیش از نمادگرایی افقیت نزدیک است. علامت جدایی، کلافگی، نفس‌تنگی و زندان است. (ج: ۳: ۲۹۷-۲۹۸) بنا کردن دیوار چین و باروهای بابل حد اعلای سانسور و سرکوب تحمیلی بر مردم عراق است. (السنید، ۱۹۸۸: ۳۹)
۹	چاه	نماد برکت چشمه‌ی زندگی است. نمایان‌گر انسانی است که به آگاهی و شناخت رسیده است. (ج: ۲: ۴۸۴-۴۸۵) نماد عراق و آبادانی است. (السنید، ۱۹۸۸: ۳۰)
۱۰	اجاق	نماد زندگی دسته جمعی است. (ج: ۱: ۸۰) تصویر شور و حرارت حاکم بر زندگی خانوادگی است. (السنید، ۱۹۸۸: ۲۴)
۱۱	بندرگاه، فرودگاه	نقطه‌ی حرکت برای تکامل مادی، روانی و روحی ما محسوب می‌گردد. می‌تواند نشانه‌ی خود باشد. (ج: ۴: ۴۴۰) بندرگاه نماد آوارگی است؛ جایی که شاعر معترض در آن به دنیا می‌آید. (السنید، ۱۹۹۱: آ: ۱۰۵) بستن فرودگاه، بستگی و قطع ارتباط با خارج است. (همان، ۱۹۸۸: ۳۸)
۱۲	کشتی	حالت قدرت و امنیت را در عبور از خطر به خاطر می‌آورد (ج: ۴: ۵۶۶) کشتی شکسته نماد رنج-های شاعر در غربت است (السنید، ۱۹۸۸: ۱۷۳)
۱۳	زورق	نماد سفر و وسیله‌ی عبور به جهان دیگر است. (ج: ۳: ۴۷۹) وسیله‌ی سفر شاعر از عراق یا به عراق است. (السنید، ۱۹۹۱: ب: ۱۶)
۱۴	قطار	قطار جزء نمادهای تکاملی و فرگشت‌پذیر است. (ج: ۴: ۴۳۷) جاماندن از قطار، نماد سرگردانی و توقف شاعر در فضای تاریک استبداد است. (السنید، ۱۹۸۸: ۵۹)
۱۵	کنسولگری	نماد مانع و سد راه خروج دگراندیشان از عراق است. (همان: ۳۲)
۱۶	مقبره	نماد مردگی و پایان است. (همان، ۱۹۹۱: ب: ۳۷)
۱۷	زندان	اسارت است. زندان‌های آنصار و أبوغریب از مشهورترین مکان‌های بازداشت مخالفان بودند. (همان، ۱۹۸۶: ۷۱)
۱۸	سازمان ملل	نماد همکاری با بعثیان و دیگر جانیان و سرکوب‌گران و تبرئه‌ی ایشان از جنایت است. (همان: ۱۱۱)
۱۹	صلیب سرخ	در پی توقف درگیری است اما در آخر فقط جنازه‌ی شهیدان را جابه‌جا می‌کند. (همان: ۱۱۲)
۲۰	دادگاه لاهه	نماد محاکمه و صدور حکم اعدام برای انقلابیان است. (همان: ۱۱۱)
۲۱	کنفرانس‌ها	نماد نهادهای بین‌المللی پشتیبان رژیم بعث و عناصر اهل معامله و زد و بند است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۴۴)
۲۲	دنیای مردگان و زندگان	دنیای مردگان نماد عراق گرفتار استبداد بعثی‌هاست و دنیای زندگان نماد عراق رها از استبداد است. (همان: ۱۰۳)
۲۳	بغداد	تصویر قتل، توحش بعثیان (همان: ۱۴۰)، سکوت، سرکوب، سرخوردگی و مرگ است. (همان، ۱۹۸۶: ۱۴۱)
۲۴	کربلا (طف)	نمادگرایی کربلا و منطقه‌ی طف مرتبط با عاشورا و قیام امام حسین است. (همان: ۹۹-۱۰۴) طف نماد کشتار معترضان توسط بعثیان است. (همان: ۷۲)
۲۵	کرکوک	نماد جنایت بعثی‌ها در کشتار ساکنانش است. (همان: ۱۳۷)
۲۶	لبنان	بیروت، صور، صیدا، بقاع، شاتیل، تل‌زعتیر، نماد مظلومیت، تنهایی، آسیب‌دیده از طغیان و تجاوزگری هستند. (همان، ۱۹۸۸: ۵۳-۵۵ و همان، ۱۹۸۶: ۶۷-۶۸)
۲۷	فلسطین	الجلیل، حیفاء، ناصره، قدس، قبه الصخره نماد اشغال و آوارگی به‌دست بیگانگان (همان، ۱۹۸۸: ۱۹۸)

*#	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
		(۱۳۵) و قیام علیه اشغال‌گری هستند. (همان، ۱۹۹۱، ب: ۴۲)
۲۸	کابل	تصویر فراموش‌شدگی، سستی و شکستی است که ظرفیت انقلاب و تغییر شرایط را دارد. (همان، ۱۹۸۸: ۱۴۱)
۲۹	تهران	نماد انقلاب اسلامی و الگوی مبارزان انقلابی در عراق است. (همان، ۱۹۸۶: ۳۰)
۳۰	جماران	مرکز رهبری انقلاب اسلامی، معنویت، عرفان و ضدیت با تجمل‌پرستی و تکبر استبدادی است. (همان: ۱۲۹)
۳۱	مکه	نماد خشم، اعتراض، برانگیختگی، قیام، ایستادگی، وحی و جنایت آل‌سعود در کشتار حاجیان است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۷۵)
۳۲	غرناطه	نماد شهری اشغالی است که مجانی به متجاوزان فروخته شد و ویران گشت؛ اما توان خیزش دارد. (همان: ۱۳۴-۱۳۵)
۳۳	پاریس	تصویر خوش‌گذرانی اعرابی است که تمایلی به مشارکت در مبارزه با استبداد و اشغال ندارند. (همان، ۱۹۸۶: ۱۷۷)

۳-۵. نمادهای ابزاری (ساخت دست)

نمادهای این بخش، بیشتر متوجه سرکوب حداکثری مخالفان و به‌کارگیری خشونت سازمان‌یافته علیه آن‌هاست.

جدول ۵ نمادهای ابزاری (ساخت دست) در اشعار اعتراضی حسن السنید

*#	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نماد
۱	زن‌چیر	نماد بند، دستگیری، اسارت، بستن، سانسور و سرکوب است. (همان: ۱۰۹)
۲	شمشیر	نماد قدرت است؛ زیرا قادر به بخشیدن زندگی و کوتاه کردن آن است. نماد تصمیم‌گیری و حقیقتی عمل‌کننده است. (ج: ۴: ۸۴ و ۸۱) شمشیر شمر، نماد نوکران و دست‌نشانندگان نظام بعث است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۳۳) شمشیر کینه‌ورز، نماد قلع و قمع مردم و اندیشه‌ی انقلابی است. (همان: ۱۴۰-۱۴۱)
۳	چاقو	نمادگرایی چاقو، بنا بر جماعتی که این ابزار را به‌کار می‌برند تفاوت می‌کند؛ می‌تواند سلاحی شفاوت‌آمیز باشد. نمادگرایی چاقو اغلب با مجازات، مرگ، انتقام و قربانی در ارتباط است. (ج: ۲: ۴۸۱-۴۸۲) ابزار کشتن مردم است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۴۰) و نماد مبارزه‌ی خونین با رژیم و دنیای حامی اوست. (همان: ۱۴۴)
۴	نیزه	نشانه‌ی جمع شدن قدرت و نماد شاه است. (ج: ۵: ۵۰۱) بیان‌گر شدت عمل حکومت در سرکوبی قیام و استقامت انقلابی‌هاست. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۴۹)
۵	داس	نماد مرگ، ابزار شکنجه و فصل درو است که هر بار تکرار می‌شود: یعنی مرگ و آرزوی زندگی دوباره. (ج: ۳: ۱۵۴-۱۵۵) نماد ابزار قلع و قمع معترضان (سنبل‌ها) است. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۴۷)
۶	گیوتین	علامت قتل مبارزان و اندیشه‌ی انقلاب است. (همان: ۷۳) نماد انتقام از قاتلان بعد از پیروزی قیام است. (همان: ۱۱۵)
۷	تبر	نماد بت‌شکنی، سرنگونی و شکستن صدام است. (همان، آ: ۱۵۹)
۸	شلاق	نماد قدرت کیفری و حق مجازات است. شلاق فرعونی نماد ترس است. (ج: ۴: ۷۷) نماد شکنجه و سرکوب مخالفان است. (السنید، ۱۹۹۱، آ: ۱۱)

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق، براساس اشعار ... حامد صدقی و مرتضی زارع برمی

شماره	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نماد
۹	باتوم	نماد حکمرانی شخصی براساس زور و قدرت است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۴۰)
۱۰	میخ	کوبیدن میخ در دهان، نماد بریدن صدا و جلوگیری از اعتراض است. (همان، ۱۹۹۱: ب: ۳۱)
۱۱	قفل	قفل بر زبان نماد سانسور، سکوت اجباری و سرکوب‌گری است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۱۶)
۱۲	پنجره	پنجره حد فاصل عبور از بستگی به رهایی است و تابوت پنجره نماد شکست و سرخوردگی است. (همان: ۹۴) جایگاهی است که رو به بهار (پیروزی قیام) باز می‌شود. (همان، ۱۹۹۱: آ: ۱۱۱)
۱۳	رسمان	نماد قدرت شاهانه در بستن و گشودن است، قدرت بستن، نماد قدرتی قضایی است. (ج: ۳: ۴۲۱) شکستن بند، نماد مقابله و پیروزی است. (السنید، ۱۹۸۶: ۴۸) چشمان طناب‌پیچ، سرکوب‌گری است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۱۶)
۱۴	شمع	زندگی صعودیابنده، نفع‌ی زندگی، نور، روح و بقای زندگی فردی است که به اوج خود می‌رسد. (ج: ۴: ۹۲) حامل نور خورشید (انقلاب) است. (السنید، ۱۹۹۱: آ: ۳۲)
۱۵	نان	به یقین نماد غذای اصلی است و به‌طور سنتی با زندگی فعال ارتباط دارد. (ج: ۵: ۳۹۳) جست‌وجوی نان نماد قحطی و گرسنگی مردم است. (السنید، ۱۹۹۱: آ: ۱۲۴)
۱۶	بلور	نماد روشنی، نیکی، توانایی تغییر و حرکت به سمت قیام است. (همان: ب: ۲۵)
۱۷	صلیب	نماد عروج معترضان و حامیان انقلاب و مرگ با افتخار از طریق ایثار و قربانی کردن خود است. (همان، ۱۹۸۶: ۱۴۲)
۱۸	چراغ	روشنایی و امنیت است و ترس و کوری ناشی از سرکوب را محو می‌کند. (همان، ۱۹۹۱: آ: ۶۸-۶۹)
۱۹	برج هامان	برج بلند هامان نماد زوال و نابودی قدرت خودکامگان است. (همان، ۱۹۸۶: ۵۹)

۳-۶. نمادهای جسمانی و روحانی مرتبط با انسان

نمادهای انسانی جنبه‌ی شخصی نمادپردازی است؛ تصاویر نمادین ملموس و مجرد، بیان‌گر اندیشه و عواطف ویژه‌ی شاعر در قبال مردم، مبارزان، زندانیان و شهیدان قیام است. (زارع برمی، ۱۳۸۹: ۲۹)

جدول ۶ نمادهای جسمانی و روحانی مرتبط با انسان در اشعار اعتراضی حسن السنید

شماره	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نماد
۱	دهان	نماد قدرت خلاق، اصل تضادها، تفاوت‌ها و تناقض‌هاست. (ج: ۳: ۲۸۱-۲۸۳) آزادی بیان است و بستن آن نماد سرکوب‌گری است. (السنید، ۱۹۹۱: ب: ۵)
۲	زبان	نماد قدرت و عدالت خداوندی است. (ج: ۳: ۴۴۰) نماد اعتراض است که مأموران امنیتی به دنبالش هستند. (السنید، ۱۹۸۸: ۴۸) و بریدن آن، عکس‌العمل رژیم در قبال قیام‌گران است. (همان، ۱۹۸۶: ۱۴۲)
۳	چشم	دنیای انسان چشمان اوست (نیروی ادراک)، از نظر استعاری چشم مفهوم زیبایی، نور، مردم، جهان و زندگی را القا می‌کند. (ج: ۲: ۵۲۰) بستن یا کورکردن چشمان معترضان، نماد سرکوب و سانسور است. (السنید، ۱۹۹۱: ب: ۵)
۴	دست	بیان‌گر مفاهیم فعالیت و در عین حال نشان‌گر قدرت و استیلا است. (ج: ۳: ۲۲۰) نماد توانایی و قدرت مبارزه و هم‌آوردی با استبداد است و اگر بسته شود، نماد اسارت و خواری است. (السنید، ۱۹۸۶: ۱۰۹)
۵	چهره	صورت، نماد خود خداوند و ذات حق در جامعه‌ی انسان یعنی وجه الله است. صورت زنده‌ترین و حساس‌ترین قسمت بدن است. وقتی می‌گوییم کسی را دیدیم در واقع چهره‌ی او را دیده‌ایم. (ج: ۴: ۱۸۵-۱۸۷) هویت و اندیشه-

شماره	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نماد
		ی مخالفان و معارضان رژیم است. (السنید، ۱۹۸۸: ۳۱) چهره‌ی خونین، نماد آسیب و سرکوبی است. (همان: ۵۴)
۶	قلب	نماد اصل زندگی، شخصیت و مراقب است. (ج: ۴: ۴۵۱) نوری است که مسیر تاریک استبداد (دنیای مردگان) را تا رسیدن به دنیای زندگان روشن می‌کند. آرامش، طراوت و آبادانی مکان زندگی است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۰۳-۱۰۴)
۷	لب	ویرانی لب، نماد رنج عراق استبدادزده است. (همان: ۱۷)
۸	گردن	ارتباط روح با جسم و علامت زندگی است. (ج: ۴: ۷۰۲) تصویر اعدام است. (السنید، ۱۹۸۸: ۵۳)
۹	دارزدن	کفاره‌ی تعمیلی یا خواسته‌شده، تنبیه، نفرت از اجتماع، خیانت، بردگی، روانی، بیداری آزادکننده، انواع زنجیرها و قیدها و میل به خلاصی است. (ج: ۲: ۱۳۲) تصویر جنایت رژیم و شهادت معترضان است. (السنید، ۱۹۸۶: ۱۶)
۱۰	خون	نماد ارزش‌های هم‌بسته با آتش، گرما و زندگی است که با خورشید خویشی دارند؛ با این ارزش‌ها هر آنچه زیبا، شریف، سخاوتمندانه و رفیع است مرتبط می‌شود (ج: ۳: ۱۳۵) جوشش و استمرار قیام، انقلاب، ایستادگی (السنید، ۱۹۸۸: ۵۲) و دعوت به خیزش است. (همان: ۲۸) حرف خونین، نماد اندیشه‌ی نامیرای انقلاب است. (همان: ۱۰۷)
۱۱	عشق	مرکز متحدکننده، باعث ثمر و فعالیت است. (ج: ۴: ۲۷۳) نماد عراق است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۸۸)
۱۲	رؤیا	رؤیای شاعر، یک واقعیت‌یافتگی غیرواقعی است که در آرزوی واقعیت‌یافتگی عملی است؛ درست مانند مدینه‌های فاضله‌ی اجتماعی که پیش‌فرضی از اجتماعات متعالی آینده است. (همان، ۱۹۹۱: آ: ۱۰۹)
۱۳	سفر	نمادگرایی سفر بسیار غنی است و اغلب جست‌وجوی حقیقت، آرامش و جاودانگی است. (ج: ۳: ۵۸۳) نماد آوارگی شاعر معترض است. (السنید، ۱۹۹۱: آ: ۱۰۵)
۱۴	درد	نماد آسیب، سرکوب و میل به قیام است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۴۳)
۱۵	سکوت	نماد اضطراب، پریشانی و حاکمیت مطلق صدامیان بر کشور است. (همان، ۱۹۸۶: ۱۴۱)
۱۶	زخم	درد و رنج معترضان، جریان جوشنده و پاینده‌ی قیام کربلا و خیزش مردم عراق است. (همان، ۱۹۸۸: ۹۶ و ۱۰۰)
۱۷	اشک	درد و شفاعت است. (ج: ۱: ۱۹۷) نمای قابل حس از درون مردم است. (السنید، ۱۹۸۸: ۱۴۴)
۱۸	بوسه	نماد وصلت و پیوند دوسویه است. (ج: ۲: ۱۲۵) نماد دوستی و عشق است. (السنید، ۱۹۸۸: ۲۴)
۱۹	لبخند	اعلام هم‌دردی، دوستی و امید در شرایط دشوار از طرف دیگران (همان: ۲۹) و ایستادگی در برابر فشار بعثیان است. (همان: ۳۲) مقابل سکوت و خرابی است. (همان: ۲۲)

۳-۷. شخصیت‌های نمادین مثبت

انتساب فکری شاعر به جریان مذهب‌گرا، سبب گسترش مفهومی آن در نمادهای این بخش شده است. وی می‌کوشد تا راز تداوم قیام را در توجه به این نمادها تعریف کند که در شعر وی به منبع مهم هویت‌سازی، تحکیم مبانی هویت ملی و همچنین عامل هم‌گرایی و وحدت ملی تبدیل شده است.

جدول ۷ شخصیت‌های نمادین نیک در اشعار اعتراضی حسن السنید

شماره	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
۱	هابیل	نماد شهیدان و قربانیان بی‌گناه قیام است. (همان، ۱۹۸۶: ۳۵)
۲	ابراهیم	او سرباز حق است. (ج: ۱: ۳۵) نماد فرمانبرداری از خداوند در قربانی کردن اسماعیل است (خنجر، وجه مشترک او و اندیشه‌ی شاعر است). (السنید، ۱۹۹۱: آ: ۲۹)

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق، براساس اشعار ... حامد صدیقی و مرتضی زارع برمی

شماره	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
۳	عیسی	دم مسیحایی عیسی، خشکی و تاریکی را محو می‌کند و از نو زنده می‌سازد. (همان: ۲۹)
۴	موسی	نماد گذر از نیل و رهایی قومش از ستم فرعون است. (همان: ۲۹) عصای موسی نماد حرکت انقلابی در برابر طغیان‌گری فرعون (صدام) است. (همان، ۱۹۸۸: ۹۴)
۵	پیامبر	نماد اندیشمندان و روشنفکران معترضی است که توسط دژخیمان یعنی به شهادت می‌رسند. (همان، ۱۹۸۶: ۱۰۹)
۶	امام حسین	نماد انقلابیان، قیام علیه بیداد، مرگ سرخ، پایداری، قربانی شدن، بیداری، تنهایی، پیروزی تنهایی، استقامت و حقیقت جاوید است. (همان، ۱۹۸۸: ۹۷-۱۰۶) گلوی حسین، نماد مبارزه‌ی خونین و جبهه‌ی حامیان قیام است. (همان: ۱۳۳)
۷	میثم تمار	نماد شهیدان (همان، ۱۹۸۶: ۱۴۲)، حامیان انقلاب و پناهگاه مبارزان و فراریان است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۷۹)
۸	عمار و سلمان	تصویر پاسداران و یاوران امام خمینی(ره) هستند. (همان، ۱۹۸۶: ۱۲۹)
۹	مختار	نماد صبر و انتقام خونین است. (همان: ۴۵)
۱۰	روح‌الله	امام خمینی(ره) نماد قیام و مبارزه با طاغوت و ادامه‌دهنده‌ی راه امام حسین(ع) است. (همان: ۱۶۷)
۱۱	امام صدر	حسین زمان، نماد قیام و ایستادگی در برابر بعثیان است. (همان: ۸۳-۸۴)
۱۲	بنت‌الهدی	به جرم خیانت، همراه برادرش محمدباقر صدر اعدام شد. شهادت وی نماد مشت آهنین رژیم بعث است. (همان: ۷۲)
۱۳	مریم دهبنی	نماد زنان سلحشور عراقی است که در جریان قیام به شهادت رسیدند. (همان: ۷۲)
۱۴	مسافر	نماد شاعر و دیگر معترضانی است که مجبور به ترک خاک عراق شده‌اند. (همان، ۱۹۸۸: ۱۵۱)
۱۵	کودک	نماد معصومیت، سادگی طبیعی، خودجوشی و خودبه‌خودی است. صلح‌طلب و متمرکز است. بدون قصد و نقشه‌ی قبلی است. (ج: ۴: ۶۲۴) نماد پاکي، محبت و عشق‌ورزی است. (السیند، ۱۹۸۸: ۱۳۹)
۱۶	مادر	مادر نماد پناهگاه، گرما، نوازش و غذاست. (ج: ۵: ۵۱) نماد عراق غمگین است که توسط یعنی‌ها از هم دریده شده است؛ در حالی‌که توان فریاد کشیدن و کمک خواستن ندارد. (السیند، ۱۹۸۸: ۱۱۵)
۱۷	عشاق	نماد مبارزان و شهیدان انقلاب عراق هستند. (همان: ۱۱۰)
۱۸	معشوق	نماد سرزمین عراق است. (همان: ۲۶)
۱۹	سندباد	نماد معترضانی است که در غربت، سرگردان‌اند و مدام در حال سفر هستند. (همان، ۱۹۸۶: ۹۳)

۳-۸. شخصیت‌ها، اقوام، مشاغل و نسبت‌های نمادین بد

صدام اصلی‌ترین مدلول در این بخش است. شاعر، هرگز آشکارا نامی از وی نمی‌برد. کاربرد واژه‌ی الهه همراه با برخی صفات، بیان‌گر خشونت، ناپایداری و نامبارکی صدام برای ملت عراق است. استکبار، سران وابسته و مرتجع عرب و سرکوب‌کنندگان و قاتلان مردم از دیگر مدلول‌های مرتبط با این قسمت هستند.

جدول ۸ شخصیت‌ها، اقوام، مشاغل و نسبت‌های نمادین بد در اشعار اعتراضی حسن السنید

شماره	عنوان	توضیح و دلالت معنایی نمادها
۱	شیطان	نماد تمام نیروهای آزارنده، ظلمانی و ضعیف‌کننده‌ی آگاهی است. سقوط در نامعلومی و مرکز شب است؛ در مقابل، خداوند قرار می‌گیرد. (ج ۴: ۱۲۱) نماد صدام است. (السنید، ۱۹۸۶: ۶۲)
۲	الهه	الهه‌ی خونخوار، الهه‌ی قبیله، الهه‌ی دیوانه، الهه‌ی خواب، الهه‌ی بغداد، الهه‌ی جنگل، الهه‌ی چوبی، الهه‌ی سنگی، همگی با توجه به مفهومی که دارند، نماد صدام هستند. در نهایت سقوط یا مرگ الهه، نشانه‌ی پایان کار بعثیان است. (همان، ۱۹۹۱، آ: ۱۱۶)
۳	شیخ	به‌طور کلی، ملاقات شیخ خوشایند نیست؛ یادآور مرگ و واقعیتی انکارشده، وحشت‌انگیز و سرکوب شده است. (ج ۴: ۳۵-۳۶) تصویر عناصر مجرم و قاتلان بعثی است. (السنید، ۱۹۸۶: ۱۴۱)
۴	قابیل	نماد اولین قاتل و خیانت‌کار است. (همان: ۴۸) نماد صدام است. (همان: ۳۵)
۵	کسری	خاموشی آتش کسری، نماد نابودی نظام‌های خودکامه است. (همان: ۵۹)
۶	قیصر	پایان دوره‌ی قیصر، نماد به‌سرانجام رسیدن عصر حکومت‌های مستبد و قدرتمند است. (همان: ۵۹)
۷	ساحر	ساحر به‌دلیل عهدی که با شیطان بسته، در ضدیت با خداوند، ماده‌پرستی و انتقام‌های شخصی را موجب می‌شود. (ج ۳: ۵۰۳) نماد مستخدمان صدام در جهت مقابله با برهان انقلاب است. (السنید، ۱۹۸۸: ۹۴)
۸	فرعون	نماد صدام و هر دیکتاتور دیگری است. (السنید، ۱۹۹۱، ب: ۲۴)
۹	مومیایی	نماد خلق و خوی و منش دیکتاتورهاست. (همان: ۲۴)
۱۰	ثمود	نماد رژیم بعث و کشتار مردم توسط ایشان است. (همان، ۱۹۸۶: ۶۰)
۱۱	أبولهب	نماد سران دست‌نشانده و جنایت‌کار آل‌سعود است که ننگ کشتار حجاج را به دوش می‌کشند. (همان، ۱۹۸۸: ۱۷۷)
۱۲	بت، بت‌واره	لات، عزی و بت‌های سنگی نماد سران و اعضای استبداد است. (همان: ۱۴۳) بت نفتی و بت چوبی، نماد وطن‌فروشی و جاهلیت آل‌سعود است. (همان: ۱۷۷)
۱۳	خلیفه، سلطان	امیر، امیرالمومنین، اعلی‌حضرت سلطان دایم‌الخمر، پادشاه، خلیفه‌ی جیره‌خوار، نماد سران بعث و دیگر دیکتاتوران دست‌نشانده و خاین عربی است. (همان: ۱۳۵ و همان، ۱۹۹۱، ب: ۲۶)
۱۴	خوارج	نماد صدام و بعثیان است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۷۹)
۱۵	شمر	نماد صدام است. (همان، ۱۹۸۶: ۱۱۱)
۱۶	هیتلر	نماد طغیان‌گری است که سرانجام نابود شد. (همان، ۱۹۸۸: ۱۶)
۱۷	پیشوا	نماد صدام حسین است. (همان: ۱۶۹)
۱۸	تیتو	نماد رژیم‌های جنایت‌کاری است که نابودی، سرنوشت قطعی آن‌هاست. (همان: ۱۶)
۱۹	آل‌سعود	نماد وابستگی، جاهلیت، جنایت، حرمت‌شکنی، ظاهرسازی و وطن‌فروشی است. (همان: ۱۷۷-۱۷۸)
۲۰	رفقا	نماد بعثیان و وابستگان به دستگاه است. (همان: ۴۲)
۲۱	عروسک‌ها	نماد شکنجه‌گر بعثی است که در برابر مبارزان به زانو درآمده است. (همان: ۳۲)
۲۲	تاتار	نماد بعثیان، پیام‌آوران مرگ است. (همان، ۱۹۸۶: ۴۶)
۲۳	زوار قبور	نماد بی‌ارادگی و بی‌توجهی دیگران به اوضاع مردم عراق است. (همان، ۱۹۹۱، ب: ۲۵)
۲۴	مغول	نماد ویران‌گران عراق (بغداد) است. (همان، ۱۹۸۶: ۱۴۱)
۲۵	صفات مجرمانه و امراض	قاتل، اراذل، دیوانه، مسلول، جذامی، دزد، دزدان دریایی، فاجر، فاحشه، غارت‌گر، جانیان سازش-

توضیح و دلالت معنایی نمادها	عنوان	*
کار، ناپاکان و اوباش، همگی نماد صدام، بعثیان، استعمارگران، متجاوزان، سرکوب‌کنندگان جنبش‌های انقلابی و هر خائنی به ملت خود است؛ مثلاً ارادل، نشانه‌ی دست‌نشانندگان استعمار در کشورهای نفت‌خیز اسلامی است. (همان، ۱۹۸۸: ۱۸۰)		
نگهبان‌ساحل، جلاد، دلال، تاجر، قصاب و گورکن، عناصر استبداد، استعمار و ربایندگان ثمره‌ی انقلاب‌هاست. (همان، ۱۹۸۶: ۳۵)	مشاغل	۲۶

نتیجه‌گیری

در سؤال اول پژوهش، چرایی نمادگرایی شاعر بررسی شد. بررسی‌ها نشان می‌دهد: شاعر هنگام مواجهه با حاکمیت، درمی‌یابد زبان صریح یا گزارش‌گونه، یارای پرداخت و توصیف واقعیت جامعه و ترویج اندیشه و عقیده‌اش در قبال رویدادهای پیرامونی را ندارد. در یک چنین شرایطی، بهترین ابزار، بهره‌گیری از زبان نمادهای پویاست که در عین داشتن ظرفیت معنایی بسیار گسترده، معانی مبهمی دارد و با توجه به قدرت ادراک خواننده به فعلیت می‌رسد.

در سؤال دوم پژوهش، تنوع و ابتکار شاعر در نمادپردازی و آفرینش نمادهای بومی بررسی شد. یافته‌ها نشان می‌دهد: ۱. شاعر از مسیر نمادگرایی، امکان ارتباط واقعیت‌های بیرونی با مفاهیم ذهنی را میسر کرده است؛ ۲. آشکارا می‌توان گفت جریان نمادگرا با جریان واقع‌گرا در تمامی اشعار وی تلفیق شده است؛ ۳. بیشترین نوآوری در خلق نمادهای شخصی و بومی به حوزه‌ی شخصیت‌ها، اقوام، مشاغل و نسبت‌های منفی، شخصیت‌های نمادین مثبت، نمادهای مکانی و ابزاری، تعلق دارد؛ ۴. نمادهای بومی همچون مشاغل، نسبت‌های مجرمانه، شخصیت‌های ملی و مذهبی و آلات قتل، شکنجه و حصر از ناخودآگاه خلاق شاعر و محیط او برخاسته است؛ لذا کاربردی متناسب با زندگی فردی و اجتماعی او دارد؛ به‌همین دلیل، بیشترین مدلول نمادها در ارتباط با صدام و هزینه‌تراشی وی برای جامعه‌ی عراق است؛ ۵. فراخوانی شخصیت‌های تاریخی، معاصر و مذهبی در شعر وی علاوه بر گسترش فرهنگ سیاسی اسلامی، در ارائه فرمی نو از تصاویر شاعرانه، مؤثر واقع شده است.

براساس سؤال سوم پژوهش به تفسیر معنایی عناصر نمادین پرداختیم، یافته‌ها نشان می‌دهد: شاعر علاوه بر معانی شناخته‌شده‌ی نمادهای عمومی، با آفرینش نمادهای شخصی و بومی و همچنین زایش معانی جدید، می‌کوشد تا نمایی شفاف از عراق و رویدادهایش در

دوره‌ی زمامداری حزب بعث ترسیم کند. موضوع‌های ۱. استبداد و پیامدهای آن برای کشور و ملت عراق؛ ۲. دعوت به سرنگونی صدام و تعیین خط سیر آن تا پیروزی نهایی؛ ۳. اقتدا به امام حسین(ع) در امر قیام؛ ۴. الگوبرداری از انقلاب اسلامی ایران؛ ۵. بیعت با رهبران و شخصیت‌های صاحب‌نام شیعه همچون امام خمینی(ره) و محمدباقر صدر؛ و ۶. تاوان و پاداش مخالفت با بعثیان و خیزش علیه آنها، عمده‌ترین مفاهیمی است که می‌توان از نمادهای شاعر، کشف و استخراج کرد؛ اما مدلولات فرعی قابل برداشت از نمادهای شاعر: ۱. استعمار؛ ۲. سران دست‌نشانده و وابسته‌ی عرب؛ و ۳. تجاوز بیگانگان به سرزمین‌های اسلامی و تاراج آنهاست.

منابع

۱. ابراهیم، فرهاد؛ الطائفیه و السياسه فی العالم العربی (نموذج الشیعه فی العراق)؛ دمشق: مکتبه مدبولی؛ الطبعة الأولى؛ ۱۹۹۶.
۲. ازغندی، علیرضا و صابر کرمی؛ «قوم‌گرایی و ایجاد نظام سیاسی دموکراتیک در عراق»؛ فصلنامه‌ی تخصصی علوم سیاسی؛ سال ۴؛ شماره‌ی ۷؛ ۵-۲۶؛ ۱۳۸۶.
۳. بدوی، محمد جاهین؛ العشق و الإغتراب فی شعر یحیی السماوی؛ دمشق: دار الینابیع؛ الطبعة الأولى؛ ۲۰۱۰.
۴. بصری، میر؛ أعلام الأدب فی العراق الحدیث؛ لندن: دارالحکمه؛ الطبعة الأولى؛ ۱۹۹۹.
۵. پورنامداریان، تقی؛ رمز و داستان‌های رمزی در ادب فارسی؛ تهران: انتشارات علمی و فرهنگی؛ چاپ اول؛ ۱۳۶۴.
۶. جدویک، چارلز؛ سمبولیسم؛ ترجمه‌ی مهدی سحابی؛ تهران: نشر مرکز؛ چاپ اول؛ ۱۳۷۵.
۷. خرمشاد، محمدباقر و احمد نادری؛ «نقش حزب الدعوه الإسلامیه در گفتمان مقاومت جنبش شیعی عراق»؛ فصلنامه‌ی شیعه‌شناسی؛ سال ۹؛ شماره‌ی ۳۳؛ ۱۶۷-۲۰۰؛ ۱۳۹۰.
۸. دادفر، سجاد؛ «تحول و دگردیسی در نمای جامعه‌شناختی شیعیان عراق در قرن بیستم (علل - پیامدها)»؛ فصلنامه‌ی شیعه‌شناسی؛ سال ۸؛ شماره‌ی ۳۲؛ ۱۳۹-۱۸۲؛ ۱۳۸۹.
۹. درویش، محمود؛ شیء عن الوطن؛ بیروت: دارالعودة؛ الطبعة الأولى؛ ۱۹۷۱.

تحلیل نمادهای شعر اعتراض در ادبیات معاصر عراق، براساس اشعار ... حامد صدقی و مرتضی زارع برمی

۱۰. روشنفکر، کبری و دیگران؛ «نماد، نقاب و اسطوره در شعر پایداری قیصر امین‌پور»؛ فنون ادبی؛ سال ۵؛ شماره ۱؛ پیاپی ۸؛ ۳۵-۵۲؛ ۱۳۹۲.
۱۱. زارع، غلامعلی؛ سیر تحول درون‌مایه‌های اجتماعی در شعر معاصر ایران؛ رساله دکتری زبان و ادبیات فارسی؛ تهران: دانشگاه تربیت مدرس؛ ۱۳۸۵.
۱۲. زارع برمی، مرتضی؛ تحلیل عناصر مقاومت در اشعار سمیع القاسم، سیدحسن حسینی و قیصر امین‌پور؛ پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد؛ رشته‌ی زبان و ادبیات عربی؛ تهران: دانشگاه تربیت مدرس؛ ۱۳۸۹.
۱۳. زاید، علی‌عشری؛ عن بناء القصيدة العربية الحديثة؛ القاهرة: مکتبه ابن سینا؛ الطبعة الرابعة؛ ۲۰۰۲.
۱۴. سردارنیا، خلیل‌اله؛ (۱۳۹۱)؛ «عراق، استمرار خشونت و رؤیای دمکراسی: یک تحلیل چند سطحی»؛ فصلنامه‌ی راهبرد؛ سال بیست‌ویکم؛ شماره‌ی ۶۳؛ ۷-۳۶.
۱۵. السنید، حسن؛ صدى الرفض و المشنقه؛ طهران: معاونیة العلاقات الدولیة فی منظمة الاعلام الإسلامی؛ الطبعة الأولى؛ ۱۹۸۶.
۱۶. ....؛ أشياء حذفها الرقابه؛ بیروت: دارالفراة للنشر و التوزیع؛ الطبعة الأولى؛ ۱۹۸۸.
۱۷. ....؛ للتوار فقط؛ بیروت: دارالفراة للنشر و التوزیع؛ الطبعة الأولى؛ ۱۹۹۱؛ (آ).
۱۸. ....؛ یسألونک عن الحجارة؛ بیروت: دارالفراة للنشر و التوزیع؛ الطبعة الأولى؛ ۱۹۹۱؛ (ب).
۱۹. ....؛ سانسور شده‌ها؛ ترجمه‌ی صابر امامی؛ تهران: انتشارات حوزه‌ی هنری سازمان تبلیغات اسلامی؛ چاپ اول؛ ۱۳۷۰.
۲۰. شوالیه، ژان و آلن گرابران؛ فرهنگ نمادها؛ ترجمه‌ی سودابه فضایی؛ جلد ۴؛ تهران: انتشارات جیحون؛ چاپ ۱؛ ۱۳۸۵.
۲۱. ....؛ فرهنگ نمادها؛ ترجمه‌ی سودابه فضایی؛ جلد ۵؛ تهران: انتشارات جیحون؛ چاپ ۱؛ ۱۳۷۸.
۲۲. ....؛ فرهنگ نمادها؛ ترجمه‌ی سودابه فضایی؛ جلد ۱ و ۲؛ تهران: انتشارات جیحون؛ چاپ ۳؛ ۱۳۸۸.
۲۳. ....؛ فرهنگ نمادها؛ ترجمه‌ی سودابه فضایی؛ جلد ۳؛ تهران: انتشارات جیحون؛ چاپ ۲؛ ۱۳۸۸.

۲۴. شیرازی، کامیار؛ «رابطه‌ی دوسویه‌ی ادبیات و انقلاب»؛ ادبیات داستانی؛ سال ۱۱؛ شماره‌ی ۷۵-۷۶، ۱۰-۱۴؛ ۱۳۸۲.

۲۵. گراهام ای، فولر و رند رحیم فرنکی؛ شیعیان عرب مسلمانان فراموش شده؛ ترجمه‌ی خدیجه تبریزی؛ قم: انتشارات شیعه‌شناسی؛ چاپ اول؛ ۱۳۸۴.

۲۶. کنفانی، غسان؛ «أبعاد و مواقف من أدب المقاومة الفلسطينية»؛ مجله الآداب؛ السنه ۱۶؛ العدد ۴؛ ۵-۸ و ۱۳۱-۱۳۶؛ ۱۹۶۸.

۲۷. المقالح، عبدالعزيز؛ صدمه الحجاره؛ بیروت: دارالآداب؛ الطبعه الأولى؛ ۱۹۹۲.

۲۸. نصر، عاطف جوده؛ (۱۹۷۸)؛ الرمز الشعری عند الصوفیه؛ بیروت: دارالاندلس للطباعه و النشر؛ الطبعه الثالثه؛ ۱۹۷۸.

۲۹. وایمر، اندریاس؛ «دمکراسی و کشمکش قومی در عراق»؛ مجموعه مقالات سامان سیاسی در عراق جدید؛ به کوشش امیرمحمد حاجی‌یوسفی و احمد سلطانی‌نژاد؛ تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی؛ چاپ اول؛ ۱۳۸۶.

دراسة رموز شعر الرفض في الأدب العراقي المعاصر «الأعمال الشعرية لحسن السنيد نموذجاً»

حامد صدقى^١، مرتضى زارع برمى^{٢*}

١- أستاذ في قسم اللغة العربية و آدابها بجامعة خوارزمي

٢- طالب الدكتوراه في اللغة العربية و آدابها بجامعة خوارزمي

ttmu.zare@yahoo.com

ملخص:

يعتبر حسن السنيد من أبرز شعراء التمرد في المرحلة الراهنة. ولد شعره من مناسبة الثورة و الحزب و الشارع، فكان و لايزال يضطلع بدور ريادي في نشر الوعي و فضح ممارسات السياسة الانهزامية للسلطة و للغزاة المحتلين. من يتصفح دواوينه الشعرية يستشف من أشعاره أصالة ثقافته، وإبداعاته في توظيف الرمز لنشر آرائه و أفكاره الاحتجاجية ومدى توظيفه للرمز و إلحاحه على تكراره في ألوان مختلفة و مبتكرة. وهذه المقالة التي اعتمدت المنهج الوصفي - التحليلي تهدف إلى الكشف عن ظاهرة الرمز وتوظيفه في شعر السنيد، وهي تركز على أهم الرموز في شعره الذي انخرق عن دلالاته المعجمية ليحمل دلالات أخرى جديدة، وبالتالي آفاقاً ورؤى مختلفة، ثم جاء التركيز على تقسيمه و هو يرد بغزارة في شعر السنيد ويتمثل في ما يلي:

١. الرموز الطبيعية ٢. الرموز الحيوانية ٣. الرموز الزمنية ٤. الرموز المكانية صغيراً و كبيراً (صنع الإنسان) ٥. الرموز الآلية (صنع اليد) ٦. الرموز الجسدية و الروحية (ذي صلة بالإنسان) ٧. الرموز الشخصية الإيجابية ٨. الرموز الشخصية، القومية و المهنية السلبية. ومن نتائج الدراسة أن الرموز و دلالاتها عند السنيد تتمثل في الكفاح و الإطاحة بالنظام البعثي.

الكلمات الرئيسية: الرمز، شعر الرفض، السنيد، النظام البعثي.

An Analysis on the Symbols of Defiance Poetry in Iraq's Literature Based on the Poems Hassan Alsanyd

Hamed Sedghi¹, Morteza Zare Beromi^{2*}

1- Professor of Arabic Language and Literature at Kharazmi University

2- Ph.D. Student of Arabic Language and Literature at Kharazmi University

ttmu.zare@yahoo.com

Abstract:

Poetry of Alsanyd was born out of the revolution in community, faction and street. This shows a direct link between the poet's poetry and the period of Iraq's national awakening, an Era that the cry of freedom seekers gradually finds its way to become an anti-authoritarian and anti-regime turn out against the Saddam's dictatorship. In this situation, the poet found a way to fighting against the regime, and published his revolutionary ideas using symbolism and minding the situation of his country.

This study tries to review the usage of symbolic elements in the defiance poetry of Alsanyd under the following titles: 1. Natural-based symbols; 2. Zoological symbols; 3. Time symbols; 4. Major and minor locative symbols (man-made); 5. Tool symbols (hand-made); 6. Human-related physical and spiritual symbols; 7. Symbolic good characters; and 8. Symbolics of iconic bad characters, races, jobs, and labels. The paper further presents the implications and semantic changes in symbols in the form of tables. The findings of this research show that the poet's symbols often return to the tyranny and its consequences, and call for a national rebellion.

Keywords: Symbol, Defiance poetry, Alsanyd, the Baath Party.